

Fig. 1. Møgeltønder. Ydre, set fra nordøst.

V. M. 1954

MØGELTØNDER KIRKE

TØNDER-HØJER-LØ HERREDER

Kirken, der var viet *S. Nicolai*¹ (sml. Nicolaus-figur p. 1310), betalte 8 sk. engelsk i cathedratum og på reformationstiden 3 sk. engelsk i procuratio (sml. p. 1025). 1214 skænkede Ribebispen Tønder og Ballum kirker til domkirken til beklædning og underhold for tre kanniker²; såfremt der med Tønder menes Møgeltønder (sml. p. 1021) er det første gang, kirken omtales. Før 1363 ejedes den af hertug Valdemar, men dette år tilskødte han den Ribebispen med al gods og jurisdiktion for fire anniversarier i Ribe³. Sognet, der indtil 1864 hovedsagelig hørte til de kongerigske enklaver, kom ved reformationen under kongen⁴, men afhændedes 1661 til rigsfeltherre Hans Schack, og patronatsretten har siden hørt til det 1676 oprettede grevskab⁵.

Ifølge præsteindb. 1768 skal spiret før nedstyrtningen 1628 (sml. p. 1299) have tjent som sømærke⁶, særlig ved besejlingen af det færlige »Lister Gab«⁷.

Kirken ligger midt i sognet, syd for Slotsgades vestende. Den store og ret uregelmæssige kirkegård⁸ omgives af levende hegn, som for det meste står på indvendig jorddækkede kampestensdiger⁹. I nordøst og -vest er der tremmelåger mellem svære, firkantede murstenspiller i krydsskifte og med aftrappet pyramideafdækning; i sydvest og -øst er der tilsvarende porte og piller (tre hvert sted). Flere af disse piller indeholder antagelig rester af de ældre, murede por-

Fig. 2. Møgelstønder. Romansk billedkvader(?) (p. 1296).

V. M. 1954

taler¹⁰ med sadeltage, af hvilke de to i nordøst og -vest ses på et maleri fra 1657 (fig. 4), den første med een, den anden med to rundbuede åbninger.

Kirkeriste. I den nordøstre låge ligger der en jernrist på plads, udført af firkantet, diagonalstillet båndjern, ni stykker parallelt med lågen, stukket gennem fire stykker, som ligger vinkelret på lågen, de sidste med øjer til fastgørelse i træramme over graven; risten har lågens bredde, 145 cm, og måler på den anden led 105 cm. 1655 blev »røsterne« forbedret med »skiner og traler«¹¹, og 1791 omtales fire kirkeriste¹².

Kirken består af romansk kor og skib, af hvilke det sidste muligvis er ældst og opført i tilslutning til et *†*kor; i senromansk eller unggotisk tid blev det nuværende kor forlænget mod øst, skibet mod vest, i sengotisk tid rejstes et tårn, 1692 et trappehus (til pulpitur), 1763 et gravkapel og 1898 et våbenhus; et ældre våbenhus og en tagrytter er borte. Orienteringen er omtrent solret.

Fra et *†*kor stammer muligvis nogle i vest indsatte *granit*detaljer, dels skråkantede sokkelkvadre, dels den fig. 2 afbildede sten, hvis tidligere anvendelse næppe kan fastslås uden udhugning; den er svagt krummet i to planer, 175 cm lang, 35 cm høj på midten og lidt mindre ved enderne; ornamentet, som afslutter den krydsende rundbuefrise i den ubrudte ende, synes at forestille et processionskors med knop på stangen, der står i et fodstykke med symmetriske bladspiraler. Til samme bygning skal antagelig henføres to rundbuede, monolitte vinduesoverligger af granit, som er genanvendt ved et hus i Slotsgade.

Bortset fra de omtalte granitkvadre er kor, skib og forlængelser opført af *munkesten* i munkeskifte; hvor disse kan måles (i koret, dets forlængelse og hvælv) er formatet ret lille: 24—25 (26) × 11,5—12 (13) × 7—7,5 cm.

Af den nu stående kirke er *skibets østre halvdel* antagelig det ældste bygningsafsnit, fra o. 1200, og visse forhold ved østhjørnerne (sml. ndf.) kunde tyde på, at det som nævnt har været opført i tilslutning til et *†*kor. Langmurene har under murkronen en rundbuefrise og på hver mur, uden kontakt med frisen, to lisener, af hvilke de østre er anbragt på et så mærkeligt sted i forhold til skibets østhjørner, at man ledes til den antagelse, at skibets allerøstligste dele kan være ændret i forbindelse med et ældre kors nedrivning. I denne del af

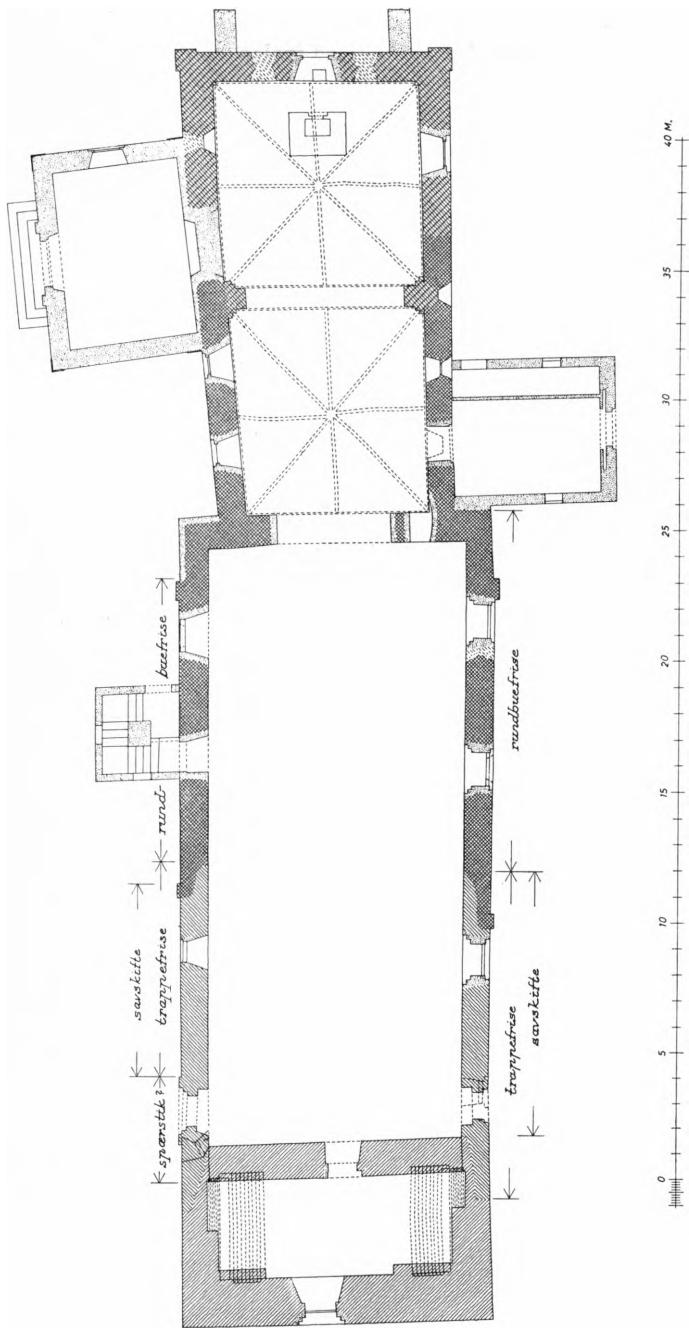

Fig. 3. Møgeltønder. Plan. 1:300. Øst opad. Målt af El. M. 1953.

bygningen er der spor efter to sydvinduer og et nordvindue. 1910 skal det endvidere have været muligt at spore dørstederne ganske svagt (indberetn.).

Det store, ret langstrakte *kor* virker relativt sent med sine tre rundbuede

vinduer i syd og et lignende antal i nord, hvor de to dog er udvidet og sporene af det tredie udslettet ved gravkapellets opførelse; omtrent over sidstnævntes formodede plads ses lidt af korets oprindelige (?) gesims; over et afrundet skifte (som ikke er gentaget ved gesimsens fuldstændige fornyelse 1898), er der rester af små, på tre sider hulede konsoller, der har båret frisens øvre led; om dette har været prydet af et savskifte svarende til den nuværende udformning, lader sig ikke afgøre. Triumfmuren, der er i forbandt med koret, har mistet sin taggavl, og den runde triumfbue er udvidet og forhøjet med 1 alen 1781¹³.

Tilføjelser og ændringer. Korforlængelsen og korets hvælv. Bygningens to tidligere forlængelser må være omtrent jævngamle, fra o. 1275, men hvis man tør dømme efter de få stiltræk, er korforlængelsen den først opførte; den har bredde som koret, hjørnelisener, et vindue i nord (og syd) samt i øst en tregruppe, hvis ydervinduer er tilmuret, mens det midterste er udvidet i ny tid; den glatte taggavls spids er ommuret. Det forlængede kors to ottedelte hvælv, som er nærbeslægtet med Højers (p. 1028) og Løgum klosterkirkes (p. 1082f.), er samtidige med forlængelsen, i hvis østhjørner disse er forberedt med halvtstensstave som vederlag for ribberne; den svære gjordbue hviler på kraftige vægpiller, der har halvtstensfalse, som korresponderer dårligt med de opgående led: halvtsten brede, afrundede ribber og udkragede løberskifter, der markerer de i murene indhuggede fødselslinier; de nord—sydgående ribber støttes af trapezformede (?) konsoller.

Vestforlængelsen (sml. foran), skibets vestre halvdel, der snarere virker som en fuldendelse af det brede, korte skib end en forlængelse, blev beskåret noget ved tårnets opførelse (sml. ndf.). Det har i nord to rundbuede vinduer, begge noget omdannet og det vestre delvis dækket af tårnets østmur, i syd eet med udvendig fals og svagt smigede inderkarme. Norddøren, som sidder i et lille murfremspring, er rundbuet, den søndre spidsbuet, begge med udvendige false (i syd et afrundet og et affaset led) og vandret afdækning indvendig. Murene har øverst savskifte over trappefrise, der dog på den vestligste del i nord synes erstattet af en spærstikfrise på afrundede konsoller.

Tårnet. På et sent tidspunkt i middelalderen blev den unggotiske vestgavl nedrevet og skibet forlænget ca. fire meter vestover, ganske tydeligt i den hensigt at opføre et tårn, thi de nye mure byggedes meget svære og med forstærkninger i vesthjørnerne; lidt øst for den nedrevne vestgavl rejstes en ny mur, tårnets østre, som dækker et af skibets nordvinduer; denne mur er helt uden forbandt med langmurene. I højde med skibets murkrone er der sket en tilbagedragning af tårnets nord- og sydmur, som herover hviler på talrige halvtstens buestik, der er spændt fra øst til vest, en dristig konstruktion, når man betænker, at østmuren kun ved disse bueslag er i forbandt med tårnets øvrige. Forneden er murværket lagt i munkeskifte, jævnlgt med mange løbere og i

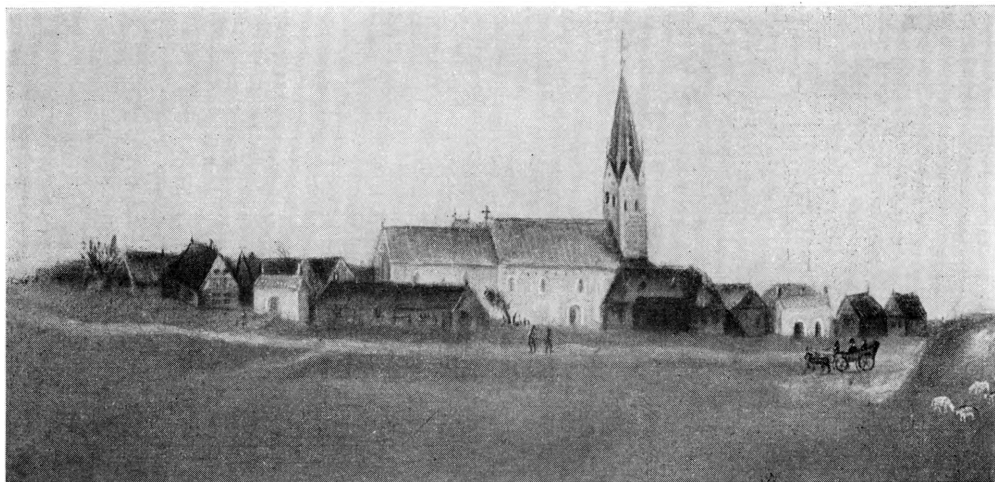

Fig. 4. Møgeltønder. Maleri 1657 af Møgeltønder by, i Skokloster i Uppland (p. 1296, 1300).

hjørnepillerne med tilløb til polsk skifte, men ved et rulskifte, som ligger lidt over de nævnte bueslag, ændres murværket, og hele resten af tårnet er i krydsskifte. Trods forekomsten af dette murskifte må tidspunktet for tårnets opførelse snarere sættes til 1500'ernes begyndelse end til deres midte, og dette stemmer meget vel med regnskabsoplysninger, hvoraf det fremgår, at tårnet 1613 og 1616 var genstand for en omfattende istandsættelse på henholdsvis spån og mur¹⁴. — Tårnrummet har aldrig været hvælvet og har aldrig åbnet sig til skibet undtagen gennem en rundbuet dør. Een etage over skibets loft ligger det underste loft i tårnet tilgængeligt ad stiger, og herpå er sejrværket opstillet. Den lave etage har til hver side to brede, fladbuede blændinger, hvis bund brydes af en lille, smiget lysglug, der minder om et skydeskår, men næppe har været det; udvendig er gluggerne (kun de østre er urørte) tre skifter høje og en halv eller trekvartsten brede. Mellem østblændingerne er der en råt brudt åbning til skibets øvre hanebjælkelag og længere nede en fladbuet. Klokkeetagen har til hvert verdenshjørne to fladbuede, falsede glamhuller, »dumgab«¹⁵, som ved udmuring forneden er stærkt formindskede. Hovedopbygningen i de fire delvis fornyede taggavle er helt efter Tørninglensk mønster med tre spidsbuede blændinger mellem savskifter, men sideblændingerne er tvedelte over hængekonsol og den midterste i nord underdelt af nedhængende stavværk; over hver gavl et lille, gotiserende brandspir. 1700 blev syd- og vestsiden på ny skalmuret og forsynet med ankre, og fire år forinden var der i tårnrummets sydside blevet afskilt et materialrum¹³, som endnu findes.

Det nuværende tårnspir, en ottesidet pyramide, skal være 15 alen lavere end forgængerens, som nedblæste kort før jul 1628 (sml. tavle på vestpulpitur), men gengiver sikkert i det store og hele dets form; typen er velkendt fra andre

gotiske spir (bl.a. på det nærliggende Emmerlev, og Broagers tvillingspir (Sønderborg amt)). Hele kirken blev meget beskadiget i stormen, mange ruder blæste ind, og hele skibets vestende blev sønderslået af det nedstyrtede spir. Så snart de værste følger var midlertidigt afhjulpne, herunder tækning af vestenden med 40 travertag (strå eller rør), gik man igang med genopbygningsarbejdet, der blev fuldendt 1630. Laust tømmermand var med en skipper i Norge efter tømmer, andet kom fra Gotland, der købtes mursten, kalk, spån, bly, søm og tagsten; talrige håndværkere og sognemænd var i arbejde, mange tønder øl blev drukket, f.eks. den dag, de rejste spærene på kirken, den dag, de lagde de første bjælker i tårnet og den dag, »der dhy Rest dhy Auerst Spare Pa Thorendt«¹⁶.

Et kvadratisk, muret *trappehus* på skibets nordside, »trappen til grevindens stol« (sml. pulpitur nr. 3) med svære egetrin om en midtpille blev opført 1692¹³. Den teglhængte bygning har tidligere haft tage af spån og bly¹⁷.

Det *grevelige gravkapel* på korets nordside er opført 1763 (præsteindb. 1766) som afløsning for krypten i koret; den anselige bygning med rustikkvadrede på hjørnerne og »vælsk« gavl stod tidligere i forbindelse med koret gennem en rundbuet, smiget døråbning, som tilmuredes 1853, da der i kapellets nordgavl indføjedes en stor barokportal¹⁸ med brudt gavl og våbenskjolde, udført i sandsten. Et vestvindue er tilmuret. Det indre, som ifølge præsteindb. 1766 var siret med gipsværk, har en stor hulkel langs loftet, og alle vægge bærer en overdådig kalkmalet dekoration af blålilla vinranker og -klaser, udført o. 1906 af en af A. Wilckens elever¹⁹.

Våbenhuset på korets sydside er opført 1898²⁰; det afløste et ældre *†våbenhus* på samme plads og af tilsvarende længde. Denne tilbygning, der 1766 kaldtes våbenhus (præsteindb.), synes trods den usædvanlige beliggenhed at have tjent som indgang fra gammel tid, idet andre betegnelser, der i Sønderjylland sædvanligvis er knyttet til et våbenhus, også optræder her: 1615 »Schröffnitzen«¹⁴, 1626 skrifthuset¹¹, 1679 karnhuset¹³. Bygningen har også tjent som *kirkelade*, thi 1667 fik Hans snedker i Møgeltønder betaling for »et Lofft hand schøed offuer Schrifftshuset, som Kirchens Korn ligger paa«¹³. 1862 fandtes der i bygningen en skorsten, der var opført til blystøbning²¹.

†Tagrytter. Et »Liden Kloch Hws«, som 1656 stod over koret¹¹, var 1669 brøstfældigt og blev istandsat med bly¹³. Spor i tagværket tyder på, at spiret på eet tidspunkt har haft sin plads over den vestre hvælvingstopping, hvor der også findes flere klokkereshuller; lignende huller findes imidlertid tillige i østhvælvingen, og 1657 synes messeklækkespiret ifølge det førnævnte maleri (p. 1296) at have haft sin plads over selve østgavlen.

Tagværker. Korets hanebåndstagværk, af eg, på dobbelt murrem, er antagelig samtidigt med forlængelse og hvælv, men omsat og 1898 forsynet med nye

spærfødder. Spirkonstruktionen er fra 1629 og af fyr ligesom tagværkerne over de resterende tilbygninger.

Kirken står hvidkalket, tårnets øvre del dog i blank mur; spiret har skifer-tag (indtil 1882²² spåntag), trappen til grevens stol tegl og resten bly. Skibets gulv har Ølandsfliser, der 1837 overflyttedes fra riddersalen på Schackenborg¹⁸. Koret, der præges af restaureringen 1896—98 (arkitekt A. W. Prale, Flensborg²³), fra hvilken de to støttepiller stammer, har blyruder, skibet rundbuede trævinduer antagelig fra istandsættelsen 1838²⁴. Skibet har på bjælkernes underside et gråmalet bræddeloft, der ca. 1750 (præsteindb. ved Schultz) angives at være ganske nyt og malet i tre felter, og på oversiden et ældre, ligeledes malet loft, som må stamme fra tiden kort efter 1628 (sml. †loftsmalerier).

Vindfløj. Spiret har en vejrhane over stor kugle, der kan stamme fra den 1766 omtalte, med en stor, forgyldt knop, fløj og øverst et kors (præsteindb.).

†*Loftsmalerier.* Den ældste loftsbemaling er antagelig fra 1630, da loftet istandsattes efter spirets nedstyrtning (se indskrifttavle på pulpitur nr. 1); loftsbrædderne er sorte med hvide stjerner, bjælkerne (enkelte gamle af eg, de fleste nyere af fyr) har på øst- og vestsiden en skabloneret liljedekoration, rød på hvid bund, og på undersiden tre og tre perler på bånd, ganske svarende til de ældste pulpiturbjælker i vest. Den yngre bemaling, som ligger på underloftet, må stamme fra den indre istandsættelse 1737¹⁸. Malerierne, hvis ovale rammer skimtes gennem overmalingen fra 1837, siges at fremstille Skabelsen, Lidelsen og Dommedag (præsteindb. 1766)²⁵, regnet fra øst mod vest, og billederne har sikkert svaret ret nøje til Ubjærg (p. 1284).

KALKMALERIER

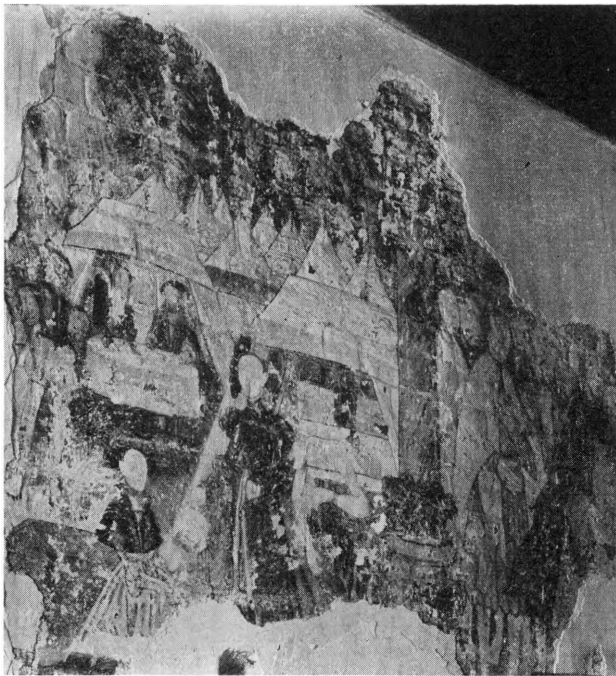
På korets hvælv og vægge samt på skibets vestvæg findes kalkmalerier fra forskellige, svært adskillelige perioder²⁶. Malerierne på skibets vestvæg (bag orglet) blev delvis afdækket 1921²⁷, men ikke restaureret; korets, der opdagedes 1884²⁸, blev afdækket af maler Olbers og hårdt restaureret 1894—98 af A. Wilckens, der bibeholdt, istandsatte og stærkt supplerede motiver fra tre stilepoker, således at disse malerier har mistet deres oprindelige præg, omend elementer fra de forskellige perioder kan udskilles. 1) Fra o. 1275 (sml. korets overhvælvning p. 1298) stammer dekorationen på gjordbuen, i vest en bølgeranke med trebladede palmetter, i øst majs lignende planter, samt på undersiden 13 cirkelmedailloner²⁹, hvori Kristus og apostlene (ansigtstræk og dragtdetaljer af Wilckens); ifølge Haupt fandtes der samtidige bemalinger i de to hvælvfag, men østhvælvets var ufuldført, og på skjoldbuerne en siksakbort med treblade om cirkel; farverne var gule, violette og sorte. 2) Rimeligvis fra 1300'ernes begyndelse er de spinkle bladranker, der løber ud fra korribberne,

Hans Schack o. 1894

Fig. 5. Møgeltønder. Kalkmaleri på korets hvælv. Før restaureringen (p. 1302).

skematiseret og forenklet af Wilckens, der endvidere i vesthvælvet har forstørret dem betydeligt for at udfylde tomme pletter; til samme periode skal antagelig henføres en bemaling i vestfagets kapper med dyr (løve, enhjørning?) og figurscener (bebudelsen). 3) Ungrenæssancemalerier i Wilckens' »udbedring« dækker største delen af korets hvælv og vægge samt — i urestaureret stand skibets vestvæg. De er rimeligvis udført under Detlef Ahlefeldts lensmandstid 1536—62³⁰, idet slægtens våben ses på skibets vestvæg; en urestaureret dekoration i nordmurens østligste vindue vidner om, at Wilckens for planteudsmykningens vedkommende nogenlunde har holdt sig til det oprindelige. I korets østre, otte delte hvælving ses i den ene østkappe jomfru Maria; barnet og frugten skyldes Wilckens, der har udeladt et kors foran Marias venstre skulder. I den anden østkappe har Wilckens efter Haupts vejledning nymalet de hellige tre konger. Den følgende kappe i nord har en gruppe kvinder, med hænderne i bedestilling, den ene i pragtfuld mønstret kjole; nr. 2 fra venstre bærer grevinde Schacks ansigtstræk, en tilføjelse af Wilckens, der desuden i den tilsvarende mandsgruppe i syd, hvor kun een fornem person var bevaret, har placeret to jakkeklædte mænd, forestillende grev Hans Schack og dennes søn, grev Didrik Schack. I hver af de fire sidste kapper er der tre musicerende eller syngende, glørficerede personer i ens, folderige dragter (fig. 5). Hver af vesthvælvet otte kapper har een stor, musicerende engel, nymalet af Wilckens; bevaret var kun et par fødder under langt gevandt. Over og under figurerne samt på væggene er store kolbeblomster og blade. På korets nordvæg, vestligste fag, ses, siddende i en blomsterkolbe, en bedende mand med pagehår og nederlandsk baret, muligvis mesteren for kalkmalerierne; foranlediget heraf har Wilckens anbragt sig selv på tilsvarende måde i syd, med en tavle, hvorpå: A. Wilckens

Hugo Matthiessen 1921

Fig. 6. Møgeltønder. Kalkmaleri på skibets vestvæg. Urestaureret (p. 1303).

renov. et inv. anno 1898. På triumfvæggens østside er desuden tilføjet to våben for Schack og Lerche (grevindens). — Resterne af de samtidige malerier på skibets vestvæg (fig. 6), kun delvis afdækket og nu meget udviskede, viser to scener adskilt af en stor søjle; mod syd, i forgrunden, to fornemme kvinder, i baggrunden mange telte; foran et af dem sidder to personer ved et bord (Judith og Holofernes ?), ved siden står en krigsknægt. Scenen mod nord viser en gruppe mænd, malet i stor målestok. — †4) Fra 1600—40 stammede ifølge Haupt en bemaling med rødbrunt og okker på korhvælv; i hver hvælvkappe en i baldakin ophængt kartouche (sml. Haupt II, 594, fig. 1551), hvori legemsstore brystbilleder af evangelisterne (Marcus med løven skelnedes), antagelig de evangelister og apostle, som omtales i præsteindb. 1768. På korets nordvæg i østfaget fandtes en stor, fladbuget portal, kronet af kartoucheflige og flankeret af søjler med fantasikapitæler samt til siderne Moses og David; på den udladende gesims stod en engel med fane. I portalfeltet var der hvid skrift på sort bund. — †5) Antagelig fra 1740—41 hidrørte korvæggens nedre udsmykning: en skabloneret frise i sort på gult, hvorunder et gult og rødt tæppemønster; det udførtes af maler Sønnich Sønnichsen, der måske også har foretaget en udsmykning af hvælvingerne, idet der i regnskaberne omtales olie og farver hertil¹³. — Wilckens har erstattet tæppemønstret med et ungrenæssancepanel (sml. Brøns). 1697 »udhvidtedes« koret delvis³¹, 1837 overhvidtedes alt¹⁸.

INVENTAR

Alterbord (jfr. fig. 3), sikkert samtidigt med korudvidelsen (p. 1298), med tøndehvælvet hulrum, rundbuet åbning i rektantet fals, af munkesten, 25—26 × 12—12,5 × 8 cm, pudset og hvidtet, under altertavlen forhøjet 12—14 cm. Rummet har gulv af munkestensbrokker i fed mørtel og tværdeles af en oprindelig, 5 cm svær, 47 cm bred egehylde.

Alterbordspanelet, der kun lader bordets bagside og ca. 60 cm på smalsiderne fri, er fra o. 1650, af fyr og har fyldinger med »hammer«-udvidelser som korgitteret. Under et hvidt farvelag er bevaret rester af oprindelig barokstaffering, skabloneret bladmønster i sort på lys, grågrønlig bund.

†*Alterklæder*. 1) 1646 indkøbtes et nyt »af grønt, blommet Atlask, med Sølvknipling stafferet«¹³. 2) 1766 var alterklædet af »Drap d'Argent« med violette silkeblomster og sølvtresser samt broderet våben for Schack (præsteindb.).

*Altertavlen*³² er en sengotisk pentaptych (med fire bevægelige fløje), fra årene o. 1500, med en figurrig, velbevaret Golgathascene i midtskabet, de 12 apostle i de nærmeste fløje, til dels ombyttede og med forkerte attributter, alt i relief, samt otte passionsmalerier på de inderste fløjes bagsider og på de yderstes forsider; af disse er kun to velbevarede. Tilsætninger o. 1700 fra det Peter Petersenske værksted i Tønder.

Under Tønder (p. 954) er det nævnt, at Kristkirkens middelalderlige altertavle er skåret efter samme forlæg som Møgeltønders — og det gælder både midtskabsrelieffet og apostelfigurerne i fløjene, der korresponderer ret nøje —, men at den forholdt sig til Møgeltønders som et svende- til et mesterstykke; hvad Golgatha-relieffet (fig. 9) angår, har det også en nær parallel i den sjællandske Magleby-altertavle³³ (DK. Sorø p. 942), hvor samme forlæg er benyttet. I Møgeltønders tavle har flere hænder været virksomme. Den myldrende Golgatha-scene med de lidt feminine figurer er (vistnok bortset fra de stridende krigere) skåret af een billedskærer, en mand der er overordentlig rutineret, men som dog ikke har løsrevet sig fra den gængse nordtyske komposition og i det hele taget udtrykker sig i et noget stereotypet formsprog. Den fornemme, stående mand på den »onde« side er bemærkelsesværdig på grund af sin dragt: den fantasifulde hue synes halvt at skjule en vældig nakkefletning og dragtens kanter er alle udtungede, næsten som folkevisernes »brændende brand«, der var mode o. 1400³⁴. Fjerner man den foranstående gruppe (som nævnt vistnok af en anden hånd), kommer den flagrende kappe til syne, de lange, rødhosede ben og de omhyggeligt udførte snøresko, der ikke er spidse som de andre figurers (se især de to rytteres lange sko), men med runde snuder uden derfor at være deciderede oksemulesko. Kvinderne og skriveren har spidse sandaler eller tøfler på.

Fig. 7. Møgeltønder. Indre, set mod øst.

E. M. 1954

De ligeledes veludførte apostle er meget fladt skårne og af en anden end midtskabets relieffer; de stornæse, afmagrede ansigter virker dobbelt udtærede ved det kraftige skyggespil, og klædedragternes foldekast er livligere og arbejder med større underskæringer end midtskabets. Efter navnene, der er fornyet o. 1700, er ordenen, øverste række tværs over: 1) »S. Petrus« (bog

og nøgle), 2) S. Andreas (skægløs, med spinkelt latinsk kors, sikkert ombyttet med den langskæg, der nu står på Filips plads), 3) »S. Jacobus maior« (bog, vandringsstav, ibskal på opkrattet hat), 4—6) (fig. 12) »S. Iohannes«, »S. Philippus« (se under nr. 2), »S. Bartholomæus«. Nederste række tværs over: 7—9) (fig. 13) »S. Tomas«, »S. Matthæus« (apostlen er Matthias jfr. Tønder p. 956), »S. Iacobus minor, 10) »S. Iudas Thaddæus« bogpose og kølle), 11) »S. Simon« (bog og sav), 12) »S. Paulus« (bog og sværd, hvis håndtag er oprindeligt).

Francis Beckett henfører Møgeltønder-tavlen til samme værksted som Horsens hospitalskirkes, mens V. Thorlacius-Ussing bestemmer den som et arbejde fra Henning von der Heides værksted (jfr. Kunsthistorisk oversigt).

Midtskabet har helt glatte sider, men foroven tre kølbuebaldakiner, hvis stavværksvinduer næsten skjules af foransatte korsblomster; under midtbuen er der to bølgeranker med tidselagtige blade, under sidebuerne de mere gammeldags, tredelte buer, der mødes i en korsblomst. Fløjskabenes baldakiner hviler på skarptsnoede søjler. Rammeværket er profileret med rundstav inden for dyb hulstav, forneden dog med skråkant³⁵.

Mens malerierne på yderfløjenes bagsider er forsvundne, er største delen af de seks passionsmalerier på inderfløjenes bagsider og yderfløjenes forsider bevaret, og på det syvende er så meget levnet, at motivet kan bestemmes; det ottende er borte. Disse otte billeder, der har kunnet ses, når inderfløjene var lukkede, forestiller, nordre yderfløjs forside øverst: hudstrygningen, nederst: Golgalha (fig. 10); nordre inderfløjs bagside øverst: bønnen i Gethsemane, nederst: Pilatus' tvætning; søndre sidefløjs bagside øverst: Judaskysset, nederst: korsbæringen (fig. 11); søndre yderfløjs forside øverst: forsvundet, nederst: tornekroningen. Billederne er sat op med forholdsvis få, men klare farver; det lyse, olivengrønne er dominerende i baggrundene, og til dragterne er hovedsagelig anvendt forskellige toner grønt, fra mørkt blågrønt, næsten sort, til sart lysegrønt, men altid brækket med lidt brunt, samt ofte rødt og gult, sjældnere blå. Mens Kristus i hudstrygningsbilledet har brunlig karnation, er hans hud i Golgatha-scenen bleg, ansigtet grønligt, med ligskær. Pilatus er (i tvætningsbilledet) iført en pragtfuld, sort kappe, gulmønstreret med rig anvendelse af glanslys; hoserne er røde. I korsbæringsscenen mærker man sig Marias rødrandede øjne og den fine sammensætning af grønne farver i den lille Simon af Kyrenes dragt: sortgrøn hætte, lys oliven kofte og gulgrønne hoser, hertil sorte »gamascher« og brune trætøfler. På nogle af dragterne er der bræmmer med majuskelbogstaver, af hvilke dog kun en enkelt række giver mening. I korsbæringsbilledet læses på kraven af bødlen foran Kristus: S A V O R og forneden på koften: O V N M • E (ell. C) V O. På Malkus' dragt (i Gethsemanescenen): 8 (herefter to krydsende ovaler) W F — N T (O) N E (herefter atter krydsende ovaler) W; på hans skuldre to store W'er. I tornekroningsbilledet er

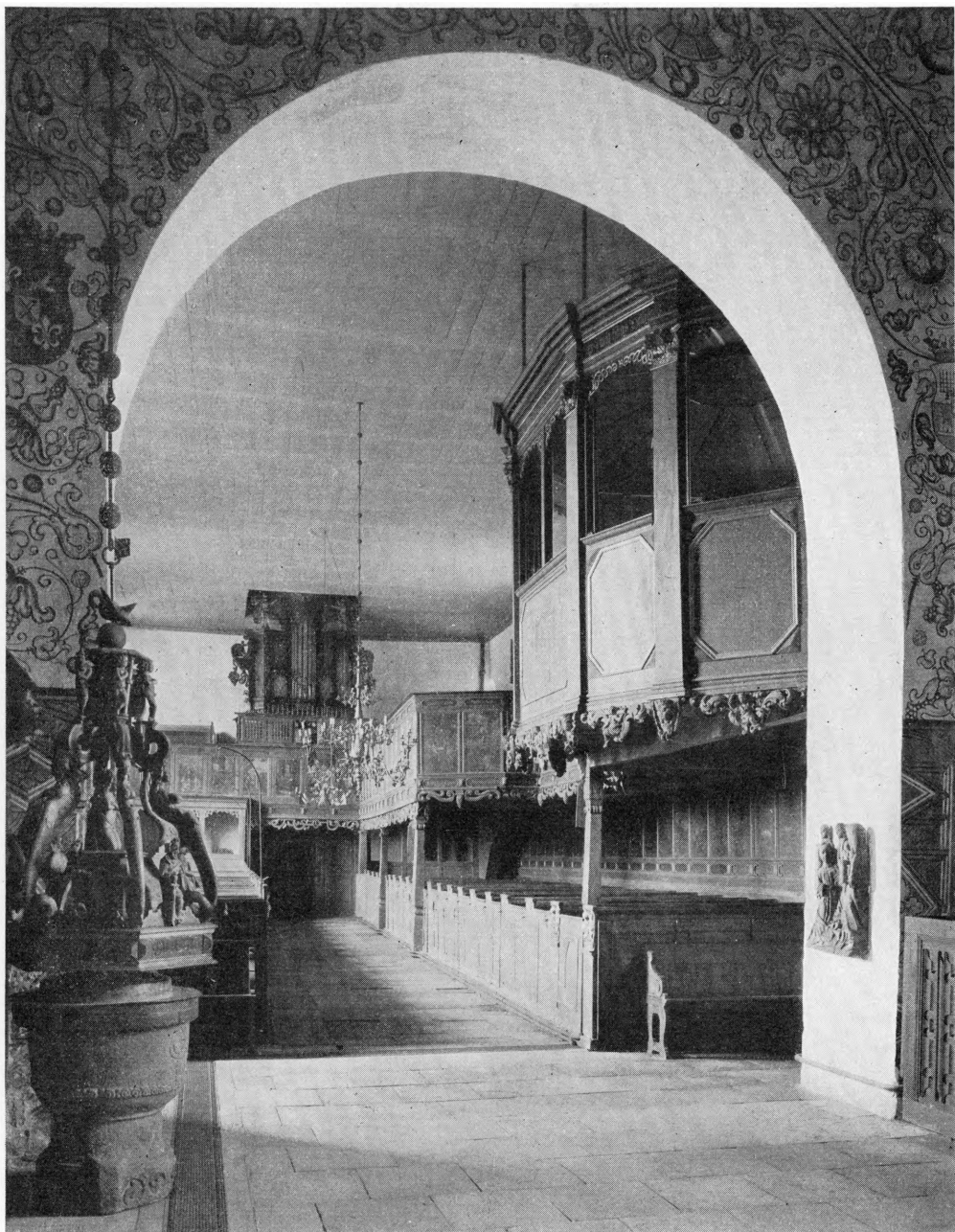

Fig. 8. Møgeltønder. Indre, set mod vest.

Hude fot,

bevaret en bogstavrække på resterne af en grøn dragt: HINRIKP (ell. B eil. R) O ? ? N.

Hen imod 1700, måske i forbindelse med arbejderne på grevens pulpitur 1692 eller opsættelsen af prædikestolen 1694, kom altertavlen ud for en gen-

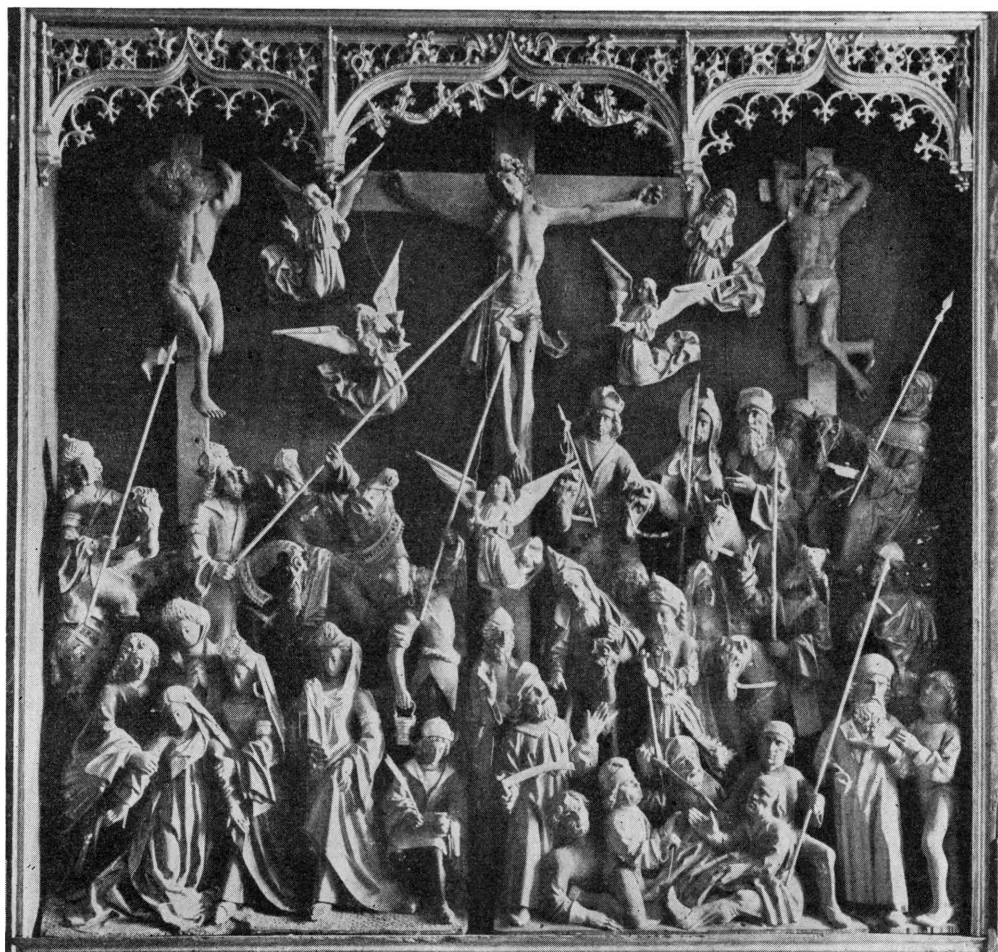

Fig. 9. Møgeltønder. Altertavlens midtskab (p. 1304).

V. M. 1954

nemgribende istandsættelse og ændring. Peter Petersens værksted i Tønder tilføjede vinger af store, fligede akantusblade svarende til dem på Tønder kirkes altertavle, et rektangulært topstykke med en bevæget opstandelses-scene i relief opsattes, flankeret af storakantusvinger, og på konsoller over dem og på storgesimsen placeredes de fire evangelister i frifigurer. Det ekstra topstykke, Jahves navn på hebraisk i skykrans, flankeret af naive engle, er senere. Samtidig med de Petersenske tilføjelser blev de to yderste fløje taget af deres hængsler og gjort fast på midtskabet bag inderfløjene, og tavlen stafferedes med meget guld samt blå, røde og hvide farver til dragterne; apostelnavnene maledes med versaler under figurerne (jfr. ovfr.). Baggrunden i hovedskabet blev blå, i sideskabene gylden, rammeværket fik en sort, rødlig marmorering, og et naivt nadverbillede (samme maler som på den ovennævnte Tønder-tavle) maledes på predellaen sammen med nadverordene i gylden fraktur. Muligvis

V.M. 1954

Fig. 10—11. Møgeltønder. Malerier fra altertavlens yderfløje. 12. På nordfløjens yderside (p. 1306).
11. På sydføjens inderside (p. 1306).

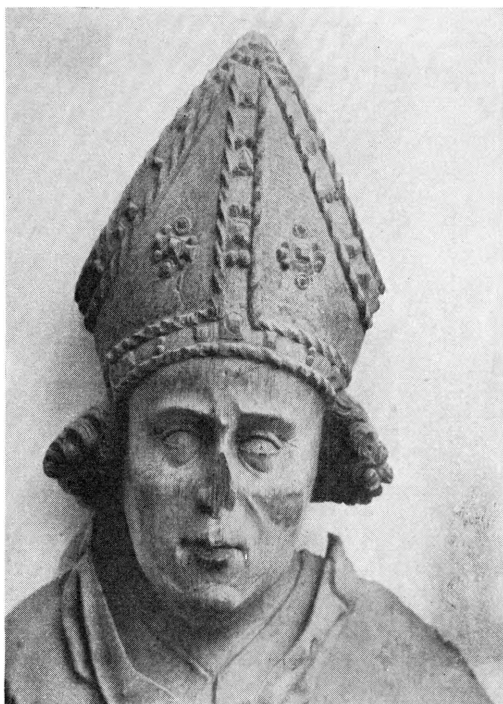
E. Skov 1954

Fig. 12—13. Møgeltønder. Apostle fra altertavlens fløjskabe (p. 1306).

ved samme lejlighed er tavlen blevet forstøttet med et par svære egestolper på bagsiden og alterbordet under predellaen forhøjet³⁶.

Fra *sidealtertavler* stammer to store enkeltfigurer og en figurgruppe, nu opstillet i våbenhuset, alle stammende fra slutningen af 1400'rne; kun enkeltfigurerne, der dog ikke har tilhørt samme tavle, er af samme hånd (jfr. ndf.).

1) *Den apokalyptiske Madonna* (fig. 15) 165 cm høj; rester af guld i Marias og barnets hår. Figuren har haft sit eget alter med skab (sikkert som det i Daler) ved triumfmurens vestside mod nord, Mariaaltrets vanlige plads; herfra fjernedes det, da det nye pulpitur 1691 blev sat op³⁷, og skabets to, 2 m

E. M. 1954

Fig. 14—15. Møgeltønder. †Sidealtertavler. Detaljer. 14. S. Nicolaus(?) (p. 1310).
15. Maria med barnet (p. 1309).

høje døre blev benyttet som ryglæn i stoleværket, henholdsvis fjerde- og femte-østligste stol på mandssiden; hver dør har to fyldinger, almindelig sengotisk profilering og hængselspor.

2) *Bispefigur* (fig. 14), formentlig S. Nicolaus, kirkens værnehelgen, 173 cm høj (med sokkel og bispehue), noget defekt. Formentlig har figuren stået i sit eget skab på triumfvæggen mod syd. Fr. Beckett³⁸ henfører de to fint skårne figurer til Imperialissima-mesteren (af ham kaldt Bergenfarer-mesteren), mens V. Thorlacius-Ussing³⁹ bestemmer figurerne som udgået fra den af ham benævnte Skærup-mester (antaget elev af Imperialissima-mesteren); i denne forbindelse skal blot fremhæves Mariaskikkelsens nære slægtskab med Darum-Madonna (Ribe amt).

3) *Jesu fødsel* (sml. fig. 8), naivt, yndefuldt, skåret i en 80,5 × 55,5 cm stor planke; den knælende Maria, nu uden hænder, har langt, midtskilt hår, det nøgne barn ligger på en fold af hendes stofrige dragt; Josef, med glat, rundpuld det hætte holder en stor lygte i hånden; bag gruppen tre stående engle, den ene med sammenlagte hænder, de to andre holdende et klæde foran sig.

Altersølv. Kalk, sammensat af dele fra forskellige tider. Ældst, fra o. 1550, er den runde, fladtrykte knop med seks graverede stavværksvinduer på over-

Fig. 16—17. Møgeltønder. Døbefont (p. 1314) og prædikestolsstøtte (p. 1314).

V.M. 1954

sidens brede tunger (undersidens er glatte), det glatte sekskantede skaft og muligvis også det på foden fastnittede krucifiks; ungrenæssancepræg bærer den støbte »kurv«, hvori bægeret hviler og en, ligeledes støbt, krans øverst om skaffet, med en putto i hvert af de seks felter. Selve foden er af almindelig barokform, formodentlig fra midten af 1600'rne, sekstunget, med store opdrevene frugtbundter på rundstaven over fodpladen. Det høje bæger er sikkert fra anden fjerdedel af 1700'rne, og det er til dette de to ens mestermærker under fodpladen hentyder, C L for Tønderguldsmeden Carl Lorentzen (Bøje 2837). Højde (uden tudbeholder) 23 cm. *Disk* med cirkelkors. Kirkens tidligere *†*kalk blev ifølge et tingsvidne 1595 stjålet (før 1539) på grund af præstens forsømmelighed⁴⁰. Udi »den bedrøvelige krigstilstand« 1657 købte præsten et forgyldt bæger og »en tinbrikke« for 1 mk. 5 sk., samt en *†*sygekalk af tin¹¹.

Oblatæske (fig. 19) o. 1750, trind, 5 cm høj, 10,5 i tv., med rigt filigranarbejde og stående på tre kugler. Under bunden graverede initialer: A[nna] Ernestine] g[revinde] v[on] S[chack] og stempler, dels Tønder bymærke, dels F M i rektangel for Fr. Chr. Munch (Bøje 2844). *Vinkande* 1674, ganske sva-

rende til den noget yngre fra Tønder (p. 958); på låget graveret Schacks våben under krone og herover initialerne: H[ans] g[reve] v[on] S[chack], og forneden: 1674. Tre ens par stempler, på lågranden, øverst på korpus og på skaftet: Tønders mærke og I R for Jacob Reimer (Bøje 2835).

Sygekalk (fig. 18) o. 1750, smuk, velbevaret, efterlignende hovedkalken ved de opdrevne blomster på den flade, sekstungede fods rundstav og ved den støbte »kurv«, hvori bægeret hviler. På fodpladen to stempler: Tønders mærke og AN i rektangel for Andreas Nissen (Bøje 2840, sml. Tislund, Haderslev amt p. 915). Højde 13,7 cm. I bægeret er indsat en afpasset, nu defekt *vinflaske* med skrueprop. *Disk* med graveret cirkelkors og de samme stempler som sygekalken. Oprindeligt futteral med indstemplede ornamenten og hængselbeslag af sølv med graverede palmetter. 1588 var sygedisken af kobber⁴¹. 1631 gjorde Hans guldsmed i Tønder (sikkert Hans Reimer) en ny bund i *†sygekalken*¹¹. Om *†tinkalk*, se ovenfor.

Alterstager. 1) Snarest unggotiske, omtrent som Bjolderup (Åbenrå amt), på tre ben, med fladt hvælvet, ens fod- og lyseskål, cylinderskaft med knop af spidsovalt tværsnit. 29,2 cm høje. 2) Sengotiske, på tre løver, med flad, klokkeagtig, næsten ens fod- og lyseskål; skaftet svajer ind mod den ovale midtknop med rundstav. Den ene stage har bevaret jernholdere til to lysepiber. 34,5 cm høje. 3) Barokke, skænket 1659, på tre liggende løver; skaft med to buttede, pæreformede led på hver side af en midtskive. På foden versaler: »Anno 1659 haffver ærlig oc vel act mand Iens Andersen, kong. maiestats ridefoget oc skriver paa Møgeltønder der zidshaftig i Møgeltønder sampt hans kiere hustru Mergrete Iens Andersens Møgeltønder kirke til en zirat foræret dise thvnde(!) liuse stager«. Den anden stage har et par afvigelser i indskriften, bl.a. » skriver paa Møgeltønder hus samt hans kiere« og »Margrete«. 48—49 cm høje. Sikkert gravgave fra manden, da hustruen i regnskabet for 1660, hvor gaven anføres, nævnes som død¹³. 4) Barokke, o. 1750, af messingblik, med opdrevne storblomster og frugter på fodvulst og den ottekantede plade herunder; slankt, snoet skaft og lille, ottekantet plade i stedet for lyseskål. 24 cm høje. På alteret i Schackenborgs begravelse.

Alterbibel, Christian IV.s, i oprindeligt, sort bind med drevne messingbeslag.

Messehagel. Fra en ældre *†messehagel* stammer det med guld- og sølvtråd broderede krucifiks på den nuværende, røde fløjlsdagel; senere stråleglorie af messingblik. 1588 havde kirken en skøn *†hagel* af gylden sammet og en god, rød, blomstret af samme stof (fløjls)⁴¹.

Messeklokke 1650, 16,5 cm i tv. og 16 cm høj uden krone, med versaler om halsen: Anders Andersen Ribe 1650. Ifølge regnskabet 1662 skænket af sal. Jens Andersens broder, Anders Andersen i Roskilde¹³. Tidligere i *†tagrytter* over koret (sml. p. 1300), nu på skibets vestvæg tilkoblet urværket.

Alterskranke 1700'rne, med »renæssance-balustre«; mens fod- og gesimsbrædt er ege-malede, har balustrene samme sortrøde marmorering som altertavlens rammeværk (og som korgitterets balustre); under begge farvelag skimtes lys, blågrå staffering.

Korgitter 1653 (sml. fig. 7), da der ifølge regnskabet¹¹ forbrugtes en egebjælke til sprinkelværket for koret og sammesteds en tylvt egedeller, seks alen lange; Hans snedker fik 72 mark for »koret«, han forfærdigede.

Gitteret, der er anbragt umiddelbart øst for gjordbuen i koret, er nu, siden fjernelsen af pulpiturene i korets vestfag, sat på hængsler ude ved væggene, og indtil 1946 herskede den skik, at det egentlige gitter stod lukket fra 1. søndag efter pinse til 1. søndag i advent, mens selve fløjddørene derimod var åbne. Såvel gitter som døre, der er ret hårdt restaurerede, består af fyldinger forneden (gitteret 2 × 3, dørene 2 × 2) og tralleværk foroven; dørene har »hammerfyldinger« som alterbordspanelet. Tralleværket er ved en tværliste delt i to etager, i den nederste er der lange, drejede balustre, i den øverste korte balustre forbundne med buer, under hvilke der står små, drejede spir^{41a}. Dørstolperne er ud mod skibet beklædt med pilastre (kapitæl med øreflipvolutter, barokt fladsnit i prydbælterne), gesimsen ændret, en tidligere rundbue over dørene forsvundet.

Ifølge præsteindb. 1766 stod over kordøren grev Otto Didrik Schacks og grevinde Anna Ernestine Gabels navne samt citat fra ps. 100,4. Panel- og rammeværk står nu afrenset, mens balustrene er marmorerede (sml. alterskranke); i dørenes fyldinger ses spor efter samme slags skablonmønster som på alterpanelet, og i frisen er der sparsomme rester af en oprindelig versalindskrift under en delvis fjernet egetræsådring, hvorunder der har ligget en gammel, blå bundfarve. 1653 fik malerne i Ribe 36 mark »for de malede og stafferede sprinkelværket for koret«¹¹.

Døbefont, (fig. 16), senromansk, hugget i een granitsten. Næsten cylindrisk kumme, 70 cm i tv., og lav fod, der på de modstående sider deles af en stor

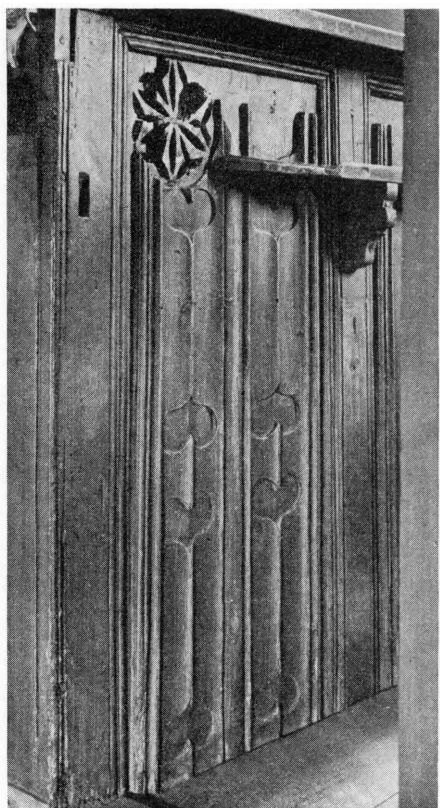
V. M. og E. Skov 1954

Fig. 18—19. Møgeltønder.
Sygekalk og oblatæske (p. 1312, 1311).

klods med rektangulær forside og trapezformet overside. Kun den halvdel af skaftet samt kummen, der er beregnet til at vende ud mod kirken, bærer en bølgeranke. Højde 81 cm⁴². Over fonten ligger en ældre egetræskrans, hvori det 84 cm store, glatte *dåbsfad*, fra o. 1700, hviler. Fonten har rester af en sorthvid marmorering, som sikkert stammer fra 1739, da maler Johannes Sønnichsen bl.a. malede dåben¹³.

Over fonten hænger en sekssidet *himmel* (sml. fig. 8) fra o. 1625, med bøjlebaldakin. Foran de små, udsavede topstykker står småfigurer af Paulus, Petrus og de fire evangelister i tidsprægede dragter. Bøjlerne er morsomt svajede havfruefigurer, der på småbøjler bærer topstykket med pelikanen (ungerne forsvundne); på småbøjlernes konsoller står nøgne putti (tre mangler), som har båret lidelsesredskaber (præsteindb. 1766). På baldakinen, mellem havfruerne, ses Johannes døbende Jesus (duen borte). Himlens loft (bund) er seksdelt ved lister fra centrum. Den brogede staffering er sikkert samtidig med fontens, indskrifterne: evangelistnavnene m.m. og frisens: Huo som troer oc bliffuer døbt etc. med fraktur er oprindelige. Font og himmel, der tidligere havde plads i korets østfag, i nordvesthjørnet, er nu anbragt i vestfaget i sydvesthjørnet ved prædikestolsopgangen.

Prædikestol 1694⁴³, barok, fra Peter Petersens værksted⁴⁴ i Tønder. En indskrift — den eneste tyske i kirken — oplyser: »An(n)o 1694 hat der Ober-inspector dieser Graffschafft H. Nicolaus Tych dise Kansel Gott zu Ehren der Kirchen zum Zier vorehret«. Peter Petersen har med denne stol pustet nyt liv i den traditionelle prædikestolstype, hvis seks fag, der adskilles af glatte, korintiske pilastre, indeholder buttede englebørn med lidelsesredskaber i storfelterne under store englehoveder. Postamentfeitet er udeladt og frisen smal. Den morsomt formede baldakin består i stedet for bøjler af svungne englekroppe og bæres af tre putti, af hvilke den nederste holder tavlen med giverindskriften (fig. 17). Opgangen er gennem triumfmuren ad en muret trappe, for hvilken Wille murmand fik betaling 1694, ligesom samme også huggede døren gennem muren¹³; som hjørnestolpe for det nyere opgangspanel tjener en af egestolperne fra pulpituret 1691, med volutkapitel og fladsnitslyng på postamentet; som frise er anvendt en 25 cm bred liste med gennembrudt senbarok-rankeværk. Den enkle himmel har gennemløbende frise, ingen hængestykker, men svære akantusblad-topstykker omkring hjelmede våben for Tych (sml. Nic. Tychs epitaf i Tønder Kristkirke p. 1006) og hans to hustruer, med reliefskårne navne: F. Anna Tychin, H. Nicolaus Tych og F. Beata Tychin. Fra en ottekantet niche i himmelens loft hænger Helligåndsdue ned. Stolen står med brune bundfarver, en del forgyldning samt lidt blå; i frisen nyere fraktur: Christus er saargiort etc., i himmelens frise: Iesu dig lefuer ieg, dig dør ieg etc. Reliefversalerne i skjoldet er forgyldte.

E. Skov 1954

V. M. 1954

Fig. 20—21. Møgeltønder. Panelværk fra stolestader (p. 1316).

* *Prædikestol* 1580, nu i Keitum kirke på Sild, hvortil den 1699 solgtes for 10 rdl.¹³ Ifølge Kunstdenkm. Kr. Südtondern (p. 363f.) er stolen af samme mester som Hjerpsted og Løgum klosterkirkes (p. 1119); den har form som tre sider af en ottekant; i storfelterne tre »dyder« og to våbener: 1) »Fides« (vinget, med kors og kalk), 2) Rantzaus våben og »Benedictus Rantzow«, 3) Ahlefeldts våben og »Anna Rantzow«, 4) »Iusticia« (vinget med pil og flammende, blødende hjerte), 5) »Temperantia« (gyder vand fra skål i kande). Ifølge samme kilde går de tre dyder tilbage på plaketter af Peter Flötner (d. 1546 i Nürnberg). De oprindelige hermer (jfr. Hjerpsted) er erstattet af nyere søjler. I frisen: »Verbum domini manet in eternum«. Staffering fra 1857 med fornyet giver-indskrift fra 1699. Navnene i felt 2 og 3 overmalet.

Stoleværket er antagelig i hovedsagen det gamle fra sidste halvdel af 1500'rne, noget sikkert fra 1554⁴⁵, andet lidt yngre, men i høj grad ændret, omflyttet og til dels fornyet. Der er bevaret seks paneler, passende til indgangspaneler ved de gamle døre (som da var i brug) og endepaneler. Nu danner stolene to sammenhængende rækker fra vestpulpituret og til ca. halvanden meter fra korbuen.

Af de seks paneler har de fire (østligst i staderne) ens fyldingsprofiler, men mens de tre er glatte, har det ene, der nu er anbragt som det næstøstligste i mandsstolene, seks fyldinger med bredt, fladt foldeværk og de for Ribe-Slesvig-egnene karakteristiske hjertegennembrydninger (jfr. fig. 20). Dette panel angiver sikkert stadernes oprindelige længde i nord-syd, men nu er det, og alle de andre, forlænget ca. $\frac{1}{2}$ m, i dette tilfælde med en gammel stolestadedør. De to øst-paneler, der muligvis sidder på deres gamle plads, har oprindelig haft arkader med kannelerede pilastre og »perspektivhuller« i hjørnerne; over en enkelt arkade er der bevaret en ungrenæssance-maske, fra hvis mund udgår to blad-slyng, der ender i profd-dyrehoveder, alt i fladsnit (fig. 21).

Sydsiden har 20, nordsiden 21 gamle gavle, sydsidens noget bredere og højere end nordsidens, alle med døre imellem, og i tårnets andet stokværk ligger talrige gavle og døre fra korets stoleværk, der blev nedtaget i slutningen af 1800'rne. Gavlene, der oprindelig har været spidsvinklet afsluttet, er nu afsavet og dækket med en vandret liste; ved afsavningen har man hårdhændet gennemskåret fladsnitsornamenter øverst på gavlene. En ubeskadiget gavl vestligst i nordstaderne (beskyttet af en pulpitursøjle) viser den oprindelige form. Ornamenterne har været enkle, men mangeartede: hvirvelrosetter, karvesnits- og blomsterrosetter, skjolde, stjerner, beslagværk, i et enkelt tilfælde et monogram (MER); i den næstvestligste gavl på nordsiden et senere indskåret årstal: 1630. De to par østgavle har foroven i højt relief (sekundære) våben og navne: »Otto Diedrich Gr. af Schack«, »Anna Ernestina Gabel Gr. af Schack«; men de rester af ældre skæringer, der skimtes til siden for våbnene, viser, at disse våben er senere skåret, og at gavlene, der ved denne lejlighed blev gjort smallere, hører til det gamle stolesæt. Sandsynligvis er hele nedskæringen af stolegavlene foretaget af dette grevepar o. 1740. Dørene er ret varierede, idet flere stadeejere gennem årene har kasseret de gamle døre og ladet nye lave⁴⁶, hvoraf nogle med navne og årstal. Den oprindelige type, til hvilken de fleste døre på mandssiden hører, har to fyldinger, en kvadratisk over en rektangulær; over, under og imellem dem er der en smalfylding; også de er vandret afskåret, men en oprindelig dør på nordpulpituret (nærmest grevestolen) viser, at overlisten har været kartoucheagtigt tunget. To døre har een stor ædelstensbosse i to af smalfyldingerne, andre mangler smalfyldinger, og nogle har kun een fylding, atter andre har i stedet for fyldinger en arkade, een med rosetter i de øvre vinkler, tre med store ædelstensbosser i bueslaget; fire døre har arkade med svejfede pilastre foroven og kvadratisk fylding forneden, den næstøstligste på sydsiden har en arkade med barokt fladsnit over buen og på pilastrene og herunder en fylding. To døre på sydsiden har indskrifter, den ene: »Kel Hansen snedker anno 1686«, den anden (delvis dækket af klinkefaldet): »HPS HLS FKSK PTS HCS Anno 1687«. Den vestligste dør i nord,

der tilhører den oprindelige type med tre smalfyldinger, er kun halvt så bred som de andre døre, og den har aldrig været bredere. Den stol, hvortil den fører ind, kaldtes i ældre tid »brændevin-stolen«⁴⁷. — Gangjernene er ligeså varierede som dørene; muligvis er typen med en pal oprindelig. Lukketøjet er normalt et (oprindeligt) spinkelt klinkefald, ofte udført med smukke snoninger. Stolene er nu lyst egemalede, men under afskalninger ses dels en ret mørk olivengrøn farve, dels en lys, blå marmorering, og mindst to sæt numre. 1692 fik Sønnike maler af Tønder betaling for samtlige stole at anstryge og nummerere¹³.

Præstestol i senbarok, fra tiden kort før 1693, sikkert fra Peter Petersens værksted; sydsiden har fem fyldinger, men det oprindelige sprinkelværk, som Sønnike maler 1693 fik betaling for at stryge¹³, er nu erstattet af en jernstang med et rødt gardin. Vangerne er formet som stolegavle, spidsvinklet afsluttet og med indsnøret hals; de forbindes ved en bue; både denne og gavlene er dekoreret med bladslyng og englehoved. Mørkt egemalet. I korets nordøsthjørne.

Degnestolen er den gamle gotiske, o. 1550, omdannet og med barokke tilføjelser fra 1600'ernes sidste 10-år; englehovedernes typer henviser dem til det Peter Petersenske værksted. Hele den egentlige pult er oprindelig, men gavlstykkernes toppe er afsavet og erstattet med spidsvinklede svarende til præstestolens. Forsiden (mod nord) har tre fyldinger under smalle frisefelter; i de to sidder døre med gammelt beslag. Foruden den glatte fodplanke under dørene er de to bærende bjælker under gavlene bevaret; de har på forsiden en lille, gotisk »næse«. Døren, med een fylding, og den tredie gavl er fra det Petersenske værksted. Maling som præstestolen. Også degnestolen stafferedes 1693 af Sønnike maler¹³. I korets sydøsthjørne.

Herskabsstole, se ovenfor p. 1316 og herskabspulpir p. 1320.

Lukkede stole. 1768 hedder det i præsteindb.: Sidst afvigte år byggedes tre smukke, indelukkede stole sirede med vinduer og forgyldning, nemlig to under pulpituret ved orgelværket, den ene på søndre side bekostet af inspektør Andersen og sal. inspektør Fabricius, den anden lige overfor, nederst for kvindestolene, til præstens familie, bekostet af kirken. Mellem begge er et skillerum og en dør, der lukker selv for kuld og trækvind ... den 4tredie er bygget af birkeskriver Thomsen lige for prædikestolen under herskabsstolen. De to stole er eller har været ganske ens, med fire fyldinger under fire vinduer og afsluttet med profilgesims. Ifølge kirkeværgens regnskab¹³ ophørte udlejningen af disse (og de øvrige) stole først o. 1911. Stolen i nord anvendes nu som opgang til pulpituret og har derfor undergået ændringer; den anden er derimod i behold med alle sine skydevinduer og den gennembrudte ornamentik. Lyst egemalet. Skydevinduerne har aldrig været overmalet, og her ses den smukke blå og hvidgrå marmorering, der har været afstemt efter pulpiturets sort-hvidgrå marmorfarve.

Dørfløje. 1) I syddøren, gotisk, bestående af tre meget brede egeplanker, der

holdes sammen af tværrevler og gangjern; ændret i 1600'rne og på ydersiden beklædt med vinkelstillede skrårevler.

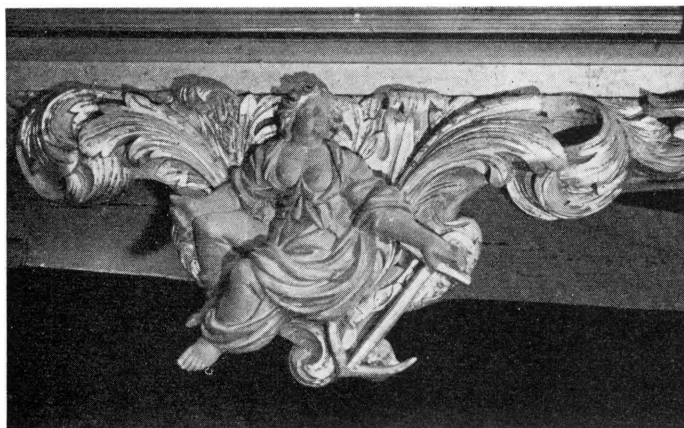
2) Mellem skib og tårnrum, muligvis fra 1578, samtidig med vestpulpituret, bestående af fire brede fyrreplanker sammenholdt af tværrevler, »klaver«, som det sønderjyske ord er, og gangjern. Bevaret renæssancelås.

Pulpiturer. I kirken er der nu tre pulpiturer: 1) mod vest, bærende orglet, 2) på skibets nordvæg, bredt mod vest, smalnende ind mod øst, hvor det støder op til 3) Schackenborgs stol. Tidligere har der været endnu to pulpiturer, †4—5) i korets østfag, på nord- og sydvæggen; de blev nedtaget 1897 og brystværnspanelerne anbragt på skibets nordvæg under pulpiturene her. I de ialt 58 bevarede fyldingsmalerier, scener fra det gamle og det nye testamente, ejer kirken en ret enestående billedbibel.

1) *Vestpulpituret.* Tilsyneladende er alle pulpiturene, bortset fra herskabspulpituret, ens: fyldinger med profileret rammeværk, smalt frise- og bredere postamentfejt afsluttet af baroktunger, udkraget gesimsliste og hængeværk af tværrillede, knækkede C-bøjler med bladskud, det sidste hidrørende fra †korpulpiturer. Denne udsmykning er ikke oprindelig på vestpulpituret, som er fra 1578, hvilket fremgår af en reliefskåret indskrift, der sidder på en ca. 180 cm lang planke, der er blevet genanvendt helt oppe i spirets tagværk: »[Anno do]mini MDLXXVIII«. Da planken bærer en staffing fra tiden efter spirets nedstyrtning 1628 (jfr. ndf.), er den snarest udtaget i forbindelse med en sænkning af pulpituret 1678 ved orglets opsætning; det hedder nemlig i regnskaberne for dette år¹³: betalt Søren drejer for sin skruer den tid loftet (dvs. pulpituret) blev sjunket. Allerede 1630 blev pulpituret dog noget ændret, som det fremgår af en malet frakturindskrift bag på postamentplanken: »Anno 1628 den 16. Dec. om Natten udi en stor Storm nedfalt denne Torn paa Kierken og sønderslog al offuer deelen med Skamlene (dvs. stolene), som Gud vere lofet er paa ny igien Repareret 1630«. Hele brystværnet er imidlertid det gamle. Over opgangen til nordpulpituret, helt mod nord, kan man endnu se en stump af den oprindelige, smukke gesims med perlestav forneden, tandsnit med mellemfaldende tunger under en rundstav og herover et udkraget, rundet led. Fire bærestolper er oprindelige, firkantede balusterpiller med postamentled, hvis rige udsmykning svarer til stolegavlenes.

De fem felter mod nordpulpituret har bevaret gamle malerier, sikkert fra 1630; den vestligste fylding er delt i otte felter med fire (lidt utydelige) hjelmede våben, under hvilke der har været nu helt forsvundne indskrifter foroven:

- 1) M. Hans Oluffson, Erchedegn udi Riber domkirche oc Regnskabsprovst,
- 2) M. Jørgen Pedersen Hegelund, Sognepræst; forneden: 3) Michel Christensøn udi Rade, Kirche Værge, 4) Mam Pedersøn, Ved Aaen, Kircke Værge (sml. klokke nr. 2). I de fire nærmeste felter er der afblegede malerier af apostle,

V. M. 1954

V. M. 1954

Fig. 22—23. Møgeltønder. Detaljer fra Schackenborgs stol (p. 1320).

værdige skikkelser i tidligere farvestrålende dragter, i udførelse ikke så lidt fornemmere end Sønnike malers bibelske scener på de yngre pulpiturer: Matthias, »S. Iudas«, Jakob den yngre og Simon. Rammeværket har været anstrøget med en let grønlig farve, og de lodrette rammestykker har haft en hvid, skabloneret mønstermaling; om bjælkernes bemaling se p. 1301. 1691—93 dækkedes de nævnte felter ved nordpulpitrets opførelse, og de ni frie felter overmaledes med scener fra det nye testamente, mens frise- og postamentfelter fik påsat rammeværk, således at der fremkom barokke fyldinger med bosser imellem. Malerierne, jævne kopier efter gængse stik, er sikkert udført af Sønnike maler, der ifølge regnskaberne var virksom i kirken i disse år (se under nordpulpituret); over hver scene er malet det pågældende skriftsted, mens giverens navn er malet i postamentfeitet.

2) Nordpulpituret bærer reliefskåret årstal: Anno 1691, og en malet indskrift oplyser: »Anno 1691 oc 92 Er dette Lofft opbyggt oc forfærdiget paa Kirckens bekostning oc udi nest paafølgende Aar 1693 ... Mahlet paa underschreffne Welacht Dan(n)emænd deris Egen Bekostning«. Ifølge præstens tilføjelser til Haupts beskrivelse (i godsarkivet) skal der på indersiden af langbjælken under pulpituret have været følgende, nu afhøvlende indskrift: »Anno 1691 oc 1692 er dette Lofft opbyggt oc forfærdiget. Samme tid var Kirkeværgere Christian Thomsen, Birck- oc Dele Foget udi Møgeltønder Birk, oc Andreas Lauridsen af Toghale Sandemand udi formeldte Birck. Malet og stafferet 1693«. Endelig oplyser regnskaberne for 1691—92¹³, at der købtes materialer til det nye loft i forbindelse med køb af egebrædder »til grevindens stol«. — Pulpituret strækker sig i lige linie fra vestpulpituret og omtrent midtvejs op til korbuen med ialt 13 fag; herefter svinger det med tre fag ind mod nordvæggen og fortsætter derefter, i halv bredde, mod øst med fem fag og støder så til den grevelige

stol; over de sidste fem fag er der et gitterværk til at åbne og lukke; pladsen bag dette var forbeholdt grevens folk. Nedhænget under de førstnævnte tretten felter er (jfr. pulpitur nr. 1) fra *†*korpulpiturerne. Fyldingerne indeholder Søn-
 nike Dethlefsens malerier, hovedsagelig scener fra det nye testamente, begyn-
 dende med bebudelsen i øst, sluttende med dommedag i vest. Rammeværket
 nu mørkebrunt med lidt guld. Stoleværket er simple bænke, hvis glatte gavle
 har rundet afslutning over indsnøret hals og en planke som ryglæn. Længst i
 vest står nu to stolegavle, der må stamme fra 1578-pulpituret. Ryglæn og
 gavle er gråmalede med røde numre fra 1—12; under den grå farve skimtes
 på to gavle et stort, rødt S. En enkel, gråmalet bæk er det eneste inventar
 i gitterafdelingen.

3) *Schackenborgs stol*, udført 1692 (jfr. ovfr.); foruden udgifter til trappehuset
 (jfr. p. 1300) ses det af regnskabet¹³, at Peter Petersen, bildhauer af Tønder,
 fik betaling for kapitæler på fru grevindens stol og item for underhænget under
 samme modtog 10 rdl.; for 1693 er der en post til Sønne Dethlefsen maler, for
 hvis han har arbejdet og malet udi kirken, også på fru grevindens stol, trappe
 og loft. Den fremtræder som en stor, femsidet karnap, hvor hver side har skyde-
 vindue over panel med ottesidet fylding, det midterste fag dobbelt så bredt
 som de flankerende og med to vinduer. Fagene adskilles af glatte, korintiske
 pilastre, af hvilke de tre i midten, over kapitælets blade, viser et af de for det
 Peter Petersenske værksted karakteristiske velnærede englehoveder. Posta-
 mentet er skrumpet ind til en profilliste, gesimsen er stærkt udladende. Under
 hver pilaster er der et englehoved (fig. 23) og under felterne hængestykker med
 siddende dydefigurer, fra øst (midtfaget overspringes): Klogskab, Styrke, Tro
 og Håb (fig. 22). Under midtfaget to fede, kyssende kvinder, den ene med
 sværd, den anden med palmegren, sikkert at opfatte som symboler på kærlig-
 hed og retfærdighed. I vinduesåbningerne foroven spinkel båndornamentik.
 Brunmalet som de øvrige pulpiturer, med lidt guld. I midtfagets fylding alli-
 ancevåben for Schack og Marschalck. Indvendig mødes det teltagtige lofts
 profillister i en polygonal midtskive; murvæggene er beklædt med hvide,
 glaserede fliser. Alt er nu brunmalet, også fliserne; i loftspolygonen maleri på
 lærred af Jesu dåb. Inventaret består af fire stole i nygotisk, fire i nybarok
 stil, en nyere messinglysekroner samt to 1800tals lampetter med ottekantet
 refleksskjold. Skydevinduerne er af sandblæst glas med mønstre; lys kommer
 i øvrigt til pulpituret fra et smårødet dobbeltvindue i nordmuren; i østre vange
 et samtidigt vægskab. Indgangsdørens oprindelige låsetøj er bevaret.

4—5) *†Korpulpiturerne* blev opsat på korets nord- og sydvæg i vestfaget 1737
 og nedtaget 1897; panelet med malerifelter og smalfelter, ganske svarende til
 nr. 2, ophængtes på væggen under skibets nordpulpiturer, hængeværket be-
 nyttedes under nr. 1 og 2, og en stolpe fandt anvendelse ved prædikestolsop-

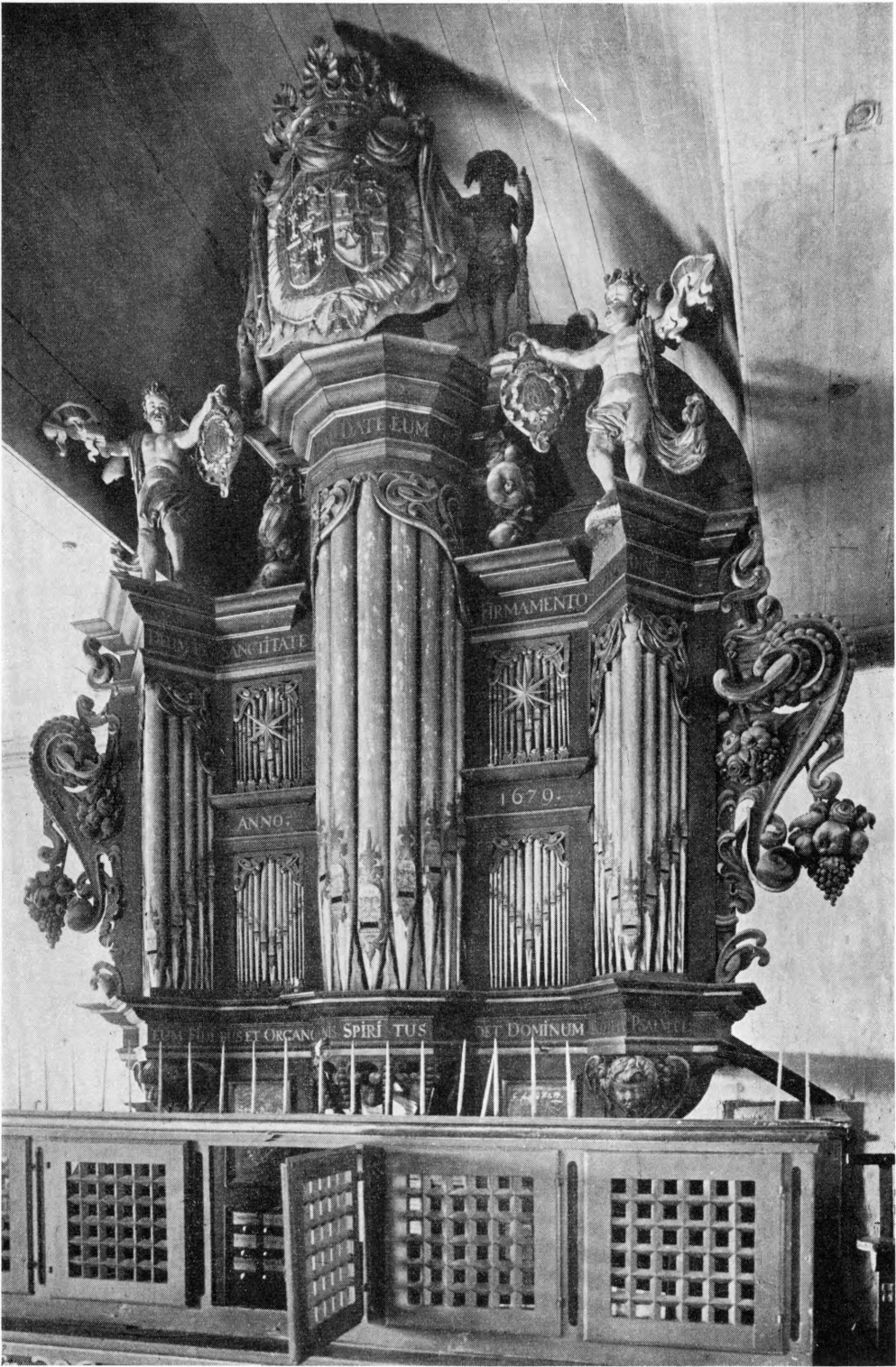

Fig. 24. Møgeltønder. Orgel 1679, før ændringen 1956 (p. 1322).

Hude fot.

gangen. Om bygningen af pulpiturene oplyser en indskrift, der nu sidder østligst på nordvæggen: »Anno 1737 Er dette Lofft paa Høy Greffel. Excel. befaling opbyggt og forfærdiget ... paa underskrevne Velagte Dan(n)emænds bekostning Malet 1738«. Fra nordpulpituret har præsten i den i godsarkivet liggende beskrivelse af Haupt noteret en *†*indskrift, der stod på langbjælken: »Anno 1737 er dette Loft opbyggt oc forfærdiget paa Kirkens Bekostning, samme Tid var Kirkeværgere Jes Nielsen udi ...«. Adgangen til sydpulpituret var ad en dør i det 1898 nedrevne våbenhus. Malerierne, hvis kvalitet ikke hæver sig over Sønnike malers, tæller 36, med scener fra det gamle og det nye testamente, her ligeledes med skriftsted i frisefeltet og givernavn i postamentet. Staffering i øvrigt som de ældre pulpiturens.

*Orgel** 1679 (fig. 24). Det nævnes første gang 1674, da en ved Møgeltønder Birk afsagt dødsdom over en gårdfæster fra Kannikhus for en slags oprør mod den første lensgreve til Schackenborg, feltherren Hans Schack, ændredes til landflygtighed og betaling af 200 rdl. til et nyt orgel i Møgeltønder kirke⁴⁸. Et orgel anskaffedes dog først fem år senere, for 420 rdl., delvis tilvejebragt ved indsamling, efter en grevelig resolution om, at »et orgel skulde sættes i Møgeltønder Kirke«, og efter at man »havde ladet en orgelbygger komme fra Hamborg«. Orglet, der fik 10 stemmer på 1 manual og tilhængt pedal, »bragtes til fuldkommen perfection 1679«⁴⁹. Dets mester nævnes intet sted, og da adskillige orgelbyggere virkede i Hamborg på den tid, har han ikke kunnet identificeres⁴⁹. Nødvendige arbejder i kirken, bl.a. ved loftet, i forbindelse med orglets opstilling, besørgedes af lokale håndværkere, deriblandt Kel Hansen Snedker, hvis initialer, i sort kulstreg, står på et fyrrebræt bagest i orglet — og i øvrigt også findes udskåret på en af stolestaderne nede i kirken⁵⁰. Mod de orgelbygningsmæssige traditioner i Hamborg i de sidste tiår af 1600-tallet peger tydeligt både orgelhus og orgelværk, der stedse er forblevet relativt intakt, og som allerede længe har været det ældste i sin helhed bevarede kirkeorgel i Danmark, der stadig er i brug. Den nordtyske orgelbygningsstil præger meget klart den barokke façade. Dennes piber (principal 8'), for de stores vedkommende dekoreret omkring labierne med mandshoveder i sort og guld, er indordnet i tre »tårne« med mellemliggende, plane felter. Det midterste, noget højere tårn har en halvcirkel som grundplan, mens de to yderste er bygget op på spidse vinkler. De plane felter rummer mindre, til dels stumme piber i to stokværk, mellem hvilke årstallet 1679 er anbragt; i hvert af de to øverste ligger foran piberne, på aksler ind til mekanikken, de to stjerner til orglets to cymbelstjerner. Øverst over piberne i tårnene prydbælter, i stil som tilsvarende over mellemligternes piber. Under façadens øvre gesims og over dens konsol en latinsk inskription, formet over den 160. salme. Under ydertårnenes konsoller englehoveder. Sidevinger med frugtklase og -rankedekorationer, alt

* Afsnittet om orglet er forfattet af Niels Friis.

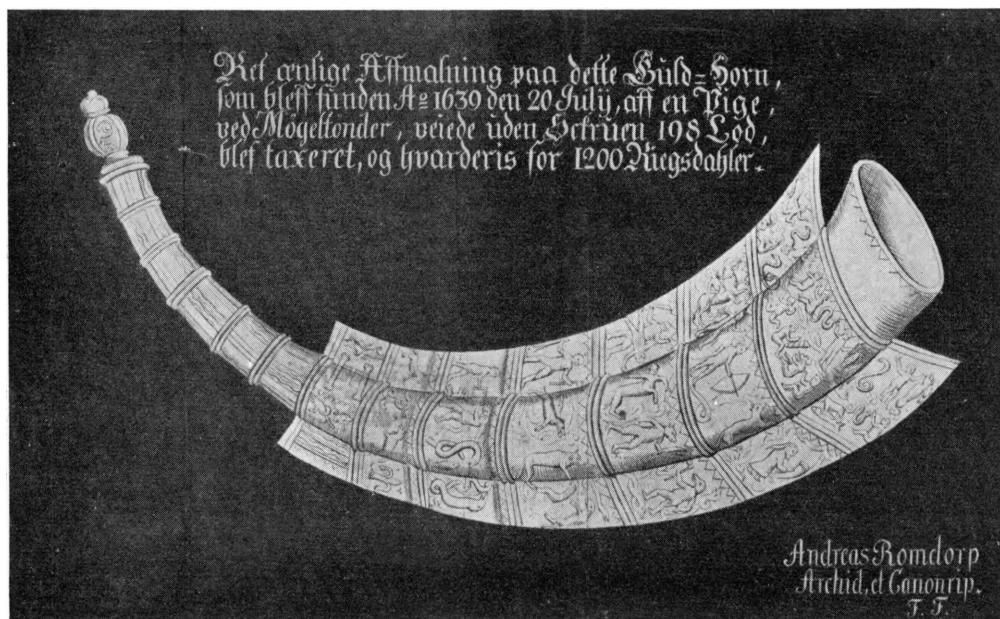

Fig. 25. Møgeltønder. *Maleri af det førstfundne guldhorn fra Gallehus.
Nu på Schackenborg (p. 1324).

E. M. 1954

i mørk eller brunmalet eg med gyldne stafferinger. Reparationer af orgelværket udførtes af Hans Vent (1715) og Gatz. Thomin (1737). I forbindelse med den sidste af disse reparationer opsattes det af to vildmænd flankerede, med grevekrone afsluttede våbenskjold på midttårnet, fremstillende det Schack'ske og det Gabel'ske våben, sammenholdt af Dannebrogordenens bånd, samt, på ydertårnene, engle, der bærer skjolde med lensgreve Otto Didrik Schacks og hustrus, Anna Ernestine Gabels navnefigre, ligeledes omgivet af Dannebrogordenens bånd. Videre reparationer — alle af begrænset omfang — bl.a. af Joh. D. Busch, Itzehoe (1757, fornyelse af manual-klaviaturet), Boy Lorentzen, Bredsted (1778) og Marcussen & Reuter, Åbenrå (1817)⁶⁵. Disse sidste mestre foretog omhyggelige gennemmålinger af det klingende materiale⁶⁶, der senere fik betydning ved dets restitution. Desuden repareredes orglet af Ohrt, Gram (1828), samt — jævnligt efter 1864 — af Marcussen & Søn, Åbenrå, der i 1900-tallets begyndelse udskiftede to af de oprindelige barokstemmer med andre i romantisk stil. 1954—56 restaureredes instrumentet gennemgribende af orgelbygmester R. v. Beckerath, Hamborg. Samtidig med at det i musikalsk henseende førtes tilbage til sin oprindelige skikkelse, tilføjedes, indfældet i pulpiturbrystningen ud mod kirken, et rygpositiv på 8 stemmer med femtårnet façade i ubehandlet eg, tegnet af arkitekt Rolf Graae, samt et pedal på 7 stemmer, i et neutralt, hvidmalet skab bag det gamle orgel, der rykkedes noget tilbage for at give plads for udvidelsen⁶⁷.

Pengeblok, 1700'rne, firkantet, med jernlåg og skålformet tragt; jernbundet. Over blokken en glat tavle, sortmalet, med gul kursiv: Glemmer ikke at gjøre vel etc. Hebr. 13, 16. Ved korbuens sydvange.

Klingpunge, den ene med læderbetrukket pose, den anden med fløj, hvorpå broderet I S 1860 for Johanne Schack⁵¹; skafterne med fine sølvtappe er betydelig ældre, det ene stammende fra den klingpung af rødt fløj, sølvbroderet og med sølvbeslag og -klokke, som 1695 blev skænket af Sophia Dorothea Tychin⁵¹.

Salmenummertavler, enkle, til kridtnumre.

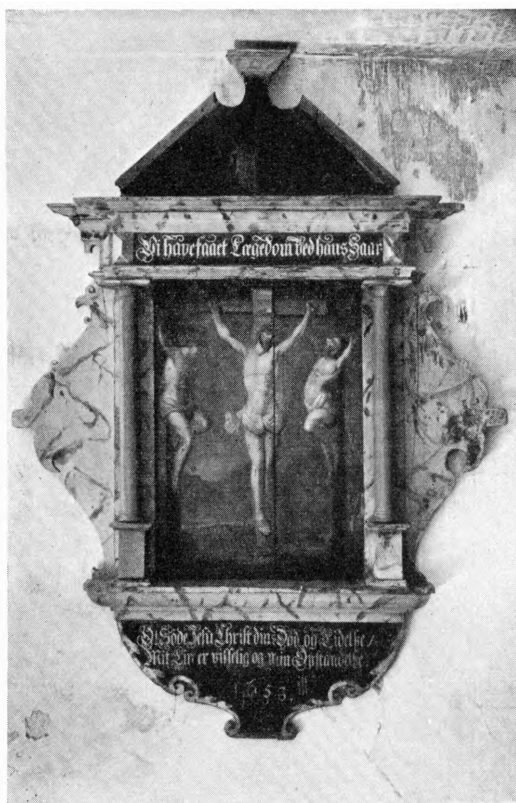
Præslerækketavle (fig. 30), oprindelig epitaf i bruskbarok, o. 1640, af træ. Storfeltet flankeres af karyatider, Troen (med kors, den vandrette korsarm borte) og Håbet (med anker). I topfeltet fraktur, Joh. 11,25, i storfeltet, fraktur og kursiv, »Renoveret Anno 1740. Sogne Præsterne udi Møgeltønder siiden Reformationen«, begyndende med Lauritz Bosseb, Aventofft, til 1586, og (i hængestykket) endende med Peter Cramer, d. 1822. Øverst i hængestykket står Daniel 12,13, der ligesom topfeltets indskrift kan være opmalede levn fra den oprindelige indskrift. Rammeværkets farver: sort, blå, rød og guld er i hovedsagen fra 1740, antagelig udført af Sønnike Sønniksen, der på den tid arbejdede i kirken. På korets nordvæg. — Præsterækkens fortsættelse står på en enkel tavle fra 1866⁵², der nu er sat til side i tårnets andet stokværk.

Præstemalerier. To næsten legemsstore malerier (på skibets sydvæg), olie på træ, i ens glatte rammer med ædelstensbosser og på øvre rammestykke præsterens udskårne, hjelmmede våben. Begge præster, i præstekjole, står med en bog under højre arm ved siden af et bord, hvorpå ligger en del bøger; i baggrunden søjle og draperi. Næppe udført af samme mester. Nederst indskriften, hvid fraktur på sort: 1) (fig. 27) Lago Johannis, f. 18. okt. 1633 i Jylland i Stafning præstegård, indsat i embedet i Møgeltønder 11. dec. 1659, provst i 15 år, d. 17. febr. 1707 i sit 74. år. — Våbenmærket en due med oliegren i næbbet.

2) Berømmende vers over [Godske] Møller, f. 18. dec. 1699, d. 10. (galt opmalet for 19.⁵³) jan. 1741. — Våbenmærket et tandhjul.

Malerier. 1) Lensgreve Hans Schack, d. 1905; af Leis Schelderup; i koret.

*2—*3) To malerier af guldhornene, nu på Schackenborg, første gang vist omtalt i »Beskrivelse og historisk Efterretning om det Tønderske Guldhorn ...« 1761, hvor det meddeles, at der, foruden de to malerier i kirken, også »skal være mange af Indbyggerne i Møgeltønder, som har disse Hornes Skilderier opsatte i deres Huse«. — 2) (Fig. 25), det 1639 fundne horn, malet på bestilling af den lærde ærkedegn i Ribe Andreas Romdorp (1640—49) og af denne skænket kirken⁵⁴. Olie på træ, 54,4 × 83,5 cm, i sekundær fyrretræsramme. Hornet, der er kopieret efter træsnittet i Ole Worms 1643 udkomne runeværk, er gyldent

V. M. 1954

El. M. 1954

Fig. 26—27. Møgeltønder. 26. Epitaf 1653 (p. 1327). 27. Maleri af Lago Johannis †1707 (p. 1324).

på blå baggrund; det måler i indre korde 50, i ydre 61 cm. Ang. skriften derpå, se afbildningen p. 1323. — 3) Af det 1734 fundne horn med runeindskriften, olie på træ, 54,4 × 83,5 cm, i sekundær ramme af fyr. Hornet, hvis diagonal-mål er 45 × 45 cm, er en kopi efter den af Gutacker 1734 publicerede tegning; men runerne er ordnet på anden måde. Udstyr som foregående; indskriften (fraktur og kursiv) over hornet lyder: »Original-afmalning, som repræsenterer begge Siders Figurer paa det Guld-Horn/(veyende 7 ¶ 14 lod), som An(n)o 1734 den 21 April udi Grævskabet Schackenborg ved Gal/lehuus af en Mand fra bemeldte Bÿe ved navn Erick Lassen blef funden, Hvilcken sam/me Horn til Græfve og Cammer-Herre høÿ og velbaarne Herr Otto Diderich / af Schack leverede, som den 3. Maÿ (nest paafølgende) Deres Kongelige Majt / vores allernaadigste Arfve-Herre og Konge Kong — Christian / den 6te dette i Flensborg allerunderdanigst offererede«.

†Mindetavle 1642⁵⁵, med oplysning om navne på giverne og de beløb, der er skænket til den store klokke (nr. 2), ialt 294 rdl. 16. sk.⁵⁶. Ifølge præste-indb. 1768 havde giverne og deres børn fri brug af klokken.

Lysekroner 1880 og 1885⁵¹, af messing, i skib og på pulpituret. I koret, af træ, skåret efter tegninger af godsinspektør H. C. Davidsen, Schackenborg.

Kirkeskib 1934 el. 35, fuldskib »Margrethe«⁵⁷.

Tårnur 1663, leveret af mester Johan Phillip, Flensborg, med urskiver til alle verdenshjørner. Urhuset bygget af Hans snedker; 1710 forbedredes værket af en urmager i Kiergård¹³.

Klokker. 1) 1333. »Anno Christi M° CCC° xxx° III«. Tvm. 85 cm, ca. 95 cm med krone, der har bøjler med dobbelt tovvstav. Indskriften mellem to og to reliefbånd, ved munden tre. Støberens sigil, anvendt seks gange, er et skråtliggende, symmetrisk skjold, hvori klokke omgivet af tre stjerner og utydelig randskrift (Uldall p. 60 og 63, sigillet fig. 77). — 2) 1642, støbt af Baltzer Melchior. »Michel Chrestensen och Mamb Pedersen kirckewerger. M. Iorgen Pedersen Hegelvnd sogneprest i Møgeltvnder. Anno 1642. Ne. Lavrtz (!) Lavritzen birckefovget. Baltzer Melchior mefecit (eet ord) Flensbvrgi. Soli deo gloria«.

93,5 cm i tvn. Reliefversaler mellem reliefbånd; øverst en frise af opadvendende buer endende i stiliserede akantusblade, nederst omvendt. Forneden flere relieflinier. 1917 overladt til Emmerlev, returneret 1921⁵⁸.

Gammel *klokkestol*, af eg, med dobbelte skråbånd og kopbånd.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) 1592 (fig. 28). »A(nn)o 1592 decemb. 29. døde Pether Henricson vdi Mögletynder der hand var 127 aar gammel. G. N.H.S.O.A. HL T.« Brystbillede, olie på træ, 78 × 50 cm, sort dragt med hvid krave. På skibets sydvæg.

2) O. 1630 (fig. 29). Jens Pedersøn, fordm skriver her på slottet i 28 år, kirkeværg i 20, digefoged i 8 og sandemand i 18 år, d. 1629 i sit 61. år, og hans formand, Poffuel Hansøn, d. 1603 i sit 40. år, samt deres hustru Anne s. »Jens-Schrieffuers«, d. 1653 i sit ? år (tre sønner og 10 døtre, hvoraf een søn og tre døtre lever). Herefter årstallet 165?. Epitafiets midtfelt, vinger og hængestykke, fra

o. 1630, er muligvis et værkstedsarbejde fra Jens Olufsen, Varde; topstykket er derimod yngre, antagelig en tilføjelse samtidig med hængestykkets indskrift fra 1653. Blandt de træk, som epitafiet har fælles med Vardeværkstedet, kan nævnes søjlerne med beslagværksprydbælter og vaseformede baser med løvemasker, midtfeltets fladbue hvilende på kvindehermer med frugtbundtnedhæng på skafterne, samt de smalle vinger med ovalt midtfelt, hvori evangelister under baldakin, til højre »S. Matheus e.«, til venstre »S. Iohannes e.« — Hængestykkets ovale kartouche flankeres af englehoveder. Yderst på gesimsens ene side står Marcus med løven, en reminiscens fra det oprindelige topstykke; dette har nu en barokkartouche, hvorover den opstandne stående på et skelet, flan-

keret af evangelisterne Marcus og Lucas, samt yderst Moses som pendant til den oprindelige figur. Epitafiet står med en almindelig barokstaffering, bl.a. lys marmorering på søjler og postament. Storfeltets maleri, olie på træ, forestiller forklarelsen på bjerget. I topstykkets kartouche religiøs frakturskrift, i hængestykket gravskriften, med hvid fraktur på sort bund. På skibets sydvæg.

Epitaf o. 1640, anvendt som præsterække-tavle, se p. 1324.

3) 1653 (fig. 26), af træ. Blå marmorering med hvid bund på vinger, gesims og postament; indskriften, med gylden fraktur på sort bund, er i frisen: »Vi have faaet Lægedom ved hans Saar« og i hængestykket: »O! Søde Jesu Christ din Død og Lidelse, Mit Liv er visselig og min Opstandelse. 1653«. Ældre skrift skimtes nedenunder. I storfeltet et maleri, olie på træ, af Kristus på korset mellem røverne; i baggrunden by og bjerge; sml. Daler mindetavle (p. 1348). Hang 1768 over korbuen (præsteindb.), nu i våbenhuset.

4) O. 1700 (fig. 31). »Dødelige vandringsmand. Tanken på døden har ført dig til Bjørnens hule, om ikke den vilde og ægte bjørns, men til bjørnenes familie hører dog Georgius Ursinus [o: Georg Bjørn] fra Colberg i Pommern, fra ungdommen hengiven til de ædle videnskaber og til sproglige studier, efter 30 års rejser i udlandet af den berømmelige Schackske familie kaldet til at forestå det Schackenborgske grevskab, men kort efter af Gud bortkaldet ... Døren til dette liv åbnede for ham omtrent midten af det 17. årh., men slutningen af det samme årh. lukkede den igen. Advarsel. Han levede som pebersvend, og som pebersvend har han villet hvile her alene ...«. Forbandelse mod den, der vil flytte nogen død herind eller flytte den dødes kiste⁵⁹. Latinsk, hvidmalet versalindskrift, i relief på rektangulær kalkstenstavle, omgivet af viltert akantusbladværk, der forneden løber ud i vindrueklase og foroven danner hjelmlov om den afdødes våbenskjold, hvis hjelmtegn og mærke er en bjørn; hjelmlovet holdes af to svævende engle. Fra det Peter Petersenske værksted. Sml. gravsten nr. 3. På korets nordvæg.

Grausten. 1) 1520'rne. »Anno 152? den 22 avgvsti ort Laverens Ketelse(n?) d ? ivn.« Grå kalksten, 87 × 56,5 cm; randskrift med reliefversaler. Midt på stenen symmetrisk bomærkeskjold, hvori bogstavet K. Op ad korets østmur.

Fig. 28. Møgeltonder. K. M. 1954
Epitaf 1592 over Pether Henricson (p. 1326).

2) O. 1565. »Anno 1565 24 avgvs is in Got vorschede(n) Fedder Ketelsen(n).« Grå kalksten, 85 × 42,5 cm, med reliefversaler i tværskrift inden for smal ramme; øverst modvendte, volutagtige blade, nederst asymmetrisk skjold, flankeret af D G og G D, med bomærke som nr. 1 og bogstaverne KB; Som nr. 1.

Baroksten med Kristus på korset mellem fire skikkelser, se nr. 11.

3) O. 1700. Georgius Ursinus⁵⁹, sml. epitaf nr. 4. Rødlig kalksten, 210 × 147 cm, med reliefversaler i stor, oval laurbærblad-ramme; i de øvre hjørner engle, der i den ene hånd holder en krone over lille skriftfelt, i den anden palme-grene, forneden kraftigt blomsterværk samt lille bladkrans. Foran alterskranken.

4) Begyndelsen af 1700'rne, med sekundær indskrift. Lysgrå kalksten, 182 × 95,5 cm. Stort ovalfelt i laurbærblad-ramme, i hvis øvre halvdel en Golgathascene; i hjørnerne evangelister hvorimellem skriftfelt med reliefversaler. For-dybet fraktur- og skriveskrift over Sitsilia Bogsihan (?), f. Petersen 6. juli 1807, d. 24. jan. 1841. Som nr. 1.

5) O. 1742. Bendix Meier, [sogne]præst for Dahler menighed i [1]0 år og 7 mdr. og [for Møgeltø]nder et år, f. [i Kiøbenhavn] 5. okt. 1705, d. i Møgeltøn-der 30. maj 1742 36 år og 8 mdr. gl.⁶⁰; herunder de vanlige ord til læseren, ifølge præsteindb. 1768 først indhugget i begyndelsen af dette år⁶¹. Hvidlig kalksten, 136 cm bred, afbrudt forneden, med reliefversaler (navnene med store skønskriftsbogstaver og skriveskrift), der dækker hele fladen. 1766 på kirke-gulvet langt neden for koret (præsteindb.), nu foran dør i slottets sydføj.

6) O. 1753. Nann Nissen, f. 1703 ved Aaen, d. 1753 i sit 49. år, og hustru Anna Mari Nanns, f. i Sonderbul 1719, i 7 (?) års ægteskab ? søn(ner?) og 1 datter, d. [1752]⁵¹. Norsk marmor, 152 × 98 cm, med reliefversaler i forsæn-kede tværbånd inden for profilramme. Ved korets søndre støttepille.

7) O. 1790. Wilhadus Christian Zogä (!), sognepræst i Dahler i tre år, i Mø-geltønder i 34 år og provst i Møgeltønder herred, f. i Wilstrup 15. aug. 1721, d. 23. juni 1790 68 år og 10 mdr. gl., og hans første hustru [Henr]iette Emilie Z[oëga, d. 7. dec. 1763]⁶². Rød kalksten i tre brudstykker, ca. 116 cm bred, med reliefkursiv, navnene med store skønskriftsbogstaver i stort skriftfelt, tun-get afskåret i hjørnerne, hvor der er rocaille-ornamenter; riflet kant uden for hulet. I Schackenborg park. — W. C. Z. var den berømte Georg Z.s fader.

8) O. 1791. C.P.B. (dvs. Boysen, Ragstrup)⁵¹, f. 12. dec. 1709, d. 4. juli 1791. Brudstykke af bygningssten af sandsten, 78 × 28 cm med kursiv; profiler på bagsiden. Ved korets østmur.

9) O. 1794. Margarethe von Bertouch, f. von Lütken, f. 28. okt. 1766, d. 30. aug. 1794, begrædt af ægtemand og to stedbørn. Lysgrå kalksten, 104 × 51,5 cm, med reliefversaler i tværskrift på pikket bund inden for smal ramme. Ved korets østmur.

10) O. 1802. Friederich Andersen, inspecteur ved grevskabet Schackenborg,

Fig. 29. Møgeltønder. Epitaf over Poffuel Hanson, d. 1603,
og Jens Pederson, d. 1629, samt deres hustru, d. 1653 (p. 1326),

Heinrich Hinz

f. i In .. indest Aalum sogn 3. juli 1726, d. i Møgeltønder 7. marts 1802, og
Anna Catrina Andersen, f. Nissen, f. på Friedleben 20. jan. 1733, d. i Møgel-

E. M. 1954

Fig. 30. Møgeltønder.

Præstærækketavle 1740, oprindeligt epitaf
(p. 1324).

versalerne Apoc. 14,16 og herunder, i relief, fire neg på en mark hvorover en arm, i skyer, holdende en segl; i hjørnerne rocailleornament og langs skrift-rullens lodrette kanter bladrække. Tværriflet kant inden for hullet. Op ad korets nordre stræbepille.

13) O. 1836. Christine Botille Winding, f. Petersen, f. 26. okt. 1816, gift 4. okt. 1833, d. 23. aug. 1836. Sandsten, 148 × 77 cm, med fordybet skriveskrift i ophøjet felt; de affasede hjørner giver plads for stiliserede blade. Samme værksted som nr. 15. Ved korets sydøsthjørne.

14) O. 1838. Tre børn, Hans Otte Fønss, f. 14. maj 1829, d. 13. dec. 1833, Frederik Fønss, f. 21. juni 1832, d. 14. maj 1838, og Othelia (!) Hansine Fønss, f. 15. maj 1834, d. 5. okt. 1834. Sandsten, 87,5 × 61 cm, med fordybet skrive-skrift; svarende til og fra samme værksted som nr. 13. Ved korets østmur.

15) O. 1845. Charlotte Winding, f. 12. juni 1815, d. 28. juni 1845. Som nr. 13.

Flere stærkt udslidte gravsten findes ved kirken eller på kirkegården.

*Smedejernskors*⁶³, 122 cm højt, med sekskantet skriftfelt og volutbøjler flankerende stammen. Syd for skibet.

tønder 19. febr. 1722. »En betydelig Gave forevige deres S[avn?] hos Fattige i Møgel-tønder og ? sogne«. Norsk marmor, 182 × 122 cm, med reliefkursiv i oval bladramme op-hængt i båndsløjfe; bredt tværriflet kant. Ved korets østmur.

11) O. 1803. Matthias Asmussen, f. i Tøn-der 3[0]. juni 1751, d. 9. okt. 1803. På bag-siden af en baroksten, se p. 1328, 193 × 118 cm, med nedre, afrundede hjørner; på tysk, kursiv i skriftfelt, hvis hvælvede ramme forneden følger stenens kontur. Øverst bue-slag over urne samt blomster. Ved korets østmur.

12) O. 1816. »Grav-Sted Kniplingshandlers Boye Thamsens«, f. 14. sept. 1748, d. 3. nov. 1816, gift 17. nov. 1780 med Karen Tham-sens, f. Klint, f. 14. juli 1760, d. 8. juli 1781. Her hviler også Chrestina Thamsen, f. Det-lefsen, f. 16. sept. 1751, d. 29. aug. 1813. Rød kalksten, 179 × 116,5 cm, med versaler og skriveskrift i relief på stor skriftrulle, hvis øvre, oprullede ender løber ud i store, fligede akantusblade flankerende bladoval; heri

Graukrypten under korets søndre del er formentlig indrettet i 1500-tallet for Rantzauerne. 1696 blev de deri hensatte adelige lig overflyttet til Roy-begravelsen^{13a}, hvorpå krypten året efter istandsattes med hvidtekalk, gulvfliser samt to vinduer »med Staalwier« og indrettedes til begravel-splads for den grevelige Schack'-ske familie¹³. Krypten dækkes af fire grathvælv, som hviler på en midtpille og vægpiller, alle med halvtstensfalse; trappen, der forneden er lukket med en egetræsdør, fører op midt i korgulvet og er nu dækket af gravsten nr. 3, hvis grav ligger lige vest for stenen. Krypten er siden 1763¹³ (sml. gravkapel p. 1300) kun tilgængelig gennem en lysåbning i syd.

I krypten står tre ens profilerede, barokke sandstenssarkofager med barnehoveder mellem volutter på hjørnerne, på hovedenden relief af sørgende kvinde ved siden af urne, monogram på fodenden, samt på siderne afdødes våben holdt af grædende englebørn, der sidder på ryggen af løver (fig. 32). På låget et stort krucifiks i relief samt indskriften på latin med fordybede versaler og store skønskriftsogsbtaver:

1) Fru Anna Margareta af Reventlov, f. i Kbh. 6. okt. 1682, datter af grev Conrad af Reventlov, to rigers kansler; gift med Hans Schack til Schackenborg, stiftsbefalingsmand over Ribe stift, d. i barselseng på Gram 21. marts 1710, 28 år gl. efter at have født en søn, grev Otto Didrik Schack.

2) Hans Schack til Schackenborg, arveherre til Gram og Brinck, f. i Ribe 15. april 1676, stiftsbefalingsmand over Ribe stift 1697, tjente fra 1702 som »chiliarcha« (colonel réformé d'infanterie)⁶⁴, 1705 »chiliarcha maior«, mistede sin venstre arm i slaget ved Høchstet, forlod Ludvig XIV.s tjeneste 1707, blev befalingsmand (»tribunatus præfecturæ«) i fædrelandet 1717 under kong Frederik IV. og geheimeråd i konseillet, æredes 1718 med elefantordenen, præsident for kammerkollegiet 1719 samt andre æreshverv; gift 1) med Anna Margareta, grevinde af Reventlov (se nr. 1) og 2) Anna Sophia af Rantzav (se nr. 3). Seks børns fader. D. i Kbh. 22. sept. 1719.

Fig. 31. Møgeltønder.
Epitaf over Georgius Ursinus
(p. 1327).

E. M. 1954

3) Anna Sophia Rantzav, grevinde af Schack, f. 4. sept. 1689, datter af Christian Rantzav, greve af Rastorph, Saltzav, Ascheberg, Lindav og Burrav; ægtede 1711 Danmarks og Norges geheimeråd Hans Schack, greve af Schack til Schackenburg etc., d. 28. sept. 1760. — På en metalplade på kisten⁵¹ fandtes indskriften: Fru Anna Sophia von Rantzau, enkegrevinde af fordum geheimeråd og ridder af elefanten Hans greve af Schack til Schackenburg; f. 4. sept. 1689, gift 1711, enke 1719, d. 28. sept. 1760 efter 41 års enkestand og 71 års levetid.

I krypten henstår desuden tre barnekister, de to af eg, trapezformede, med tresidet låg, den største med karnisformede sider, samt inderkister af henholdsvis fyr og eg, den tredie og mindste af fyr og rektangulær.

Endvidere er en række ligkister nedsat i Schackenburgs gravsted nord for kapellet, i 1857⁵² ni og i 1949¹⁹ fem: 1) Anna Margarethe komtesse af Schack, f. 4. marts og d. 5. marts 1733. 2) Greve Otto Didrik Schack til Schackenburg, f. 19. marts 1710, d. 7. okt. 1741. 3) Grevinde Anna Ernestine Frederikke Wilhelmine Schack, f. Gabel, f. 18. nov. 1714, d. 20. marts 1748. 4) Grevinde Ulrica Augusta Schack til Schackenburg, f. komtesse af Moltke, f. 30. april 1740, d. 7. april 1763. 5) Sophie Albertine Ernestine komtesse af Schack, f. 20. okt. 1772, d. 15. juni 1774. 6) Greve af Schack, f. og d. 23. aug. 1775. 7) Caroline Mathilde Juliane komtesse af Schack, f. 5. marts 1768, d. 10. okt. 1775. 8) Caroline Louise Sophie Schack til Schackenburg, f. komtesse af Moltke, f. 23. juni 1742, d. 12. sept. 1794. 9) Greve Hans Schack til Schackenburg, f. 14. jan. 1735, d. 21. aug. 1796. 10) Lensgrevinde Frederikke Rosine Juliane Schack, f. von Krogh, f. 1. aug. 1823, d. 17. dec. 1852. 11) Henriette Otilie Emilie von Krogh, f. 7. dec. 1842, d. 15. jan. 1853. 12) Lensgreve Otto Didrik Schack, f. 3. okt. 1810, d. 26. juli 1856. 13) Enkelensgrevinde Johanne Christiane Cornelia Schack, f. von Krogh, f. 12. juli 1825, d. 18. maj 1910. 14) Stiftsdame Wilhelmine Emilie Henriette von Krogh, f. 26. maj 1829, d. 13. maj 1917.

Kirkegårdsmonnment fra 1922 over sognets faldne, tegnet af godsinspektør H. C. Davidsen, Schackenburg.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Møgeltønder præstearkiv: Ba 1—2. 1765—1933. Libri datici. — Bd 9. 1812—1919. Sager ordnet efter bekendtgørelse af 31. okt. 1892, 11 9—10. Sager vedr. de kirkelige bygninger og kirkegården. — Ca 7. 1879—98. Regnskaber og lister over frivillige bidrag til opvarmning af kirken og belysning. — *Lø-Møgeltønder kirkevisitatorium:* 1865—79. Kirkevisitatorialsager fra Møgeltønder sogn. *Tønder provstearkiv:* af pakken: sager vedr. Møgeltønder sogn, lægget byggesager. — *Kirkeregnskabsbog* 1862—75. — *LA. Viborg. Ribe bispearkiv:* kirkesyn 1696—1725 (div. år), 1764—1775. — Kirkesyn 1788—92. — Kronik (ved embedet). — *Schackenburg godsarkiv:* orgel i Møgeltønder. — Udskrift af Møgeltønder kirkeregnskaber ved godsinspektør H. C. Davidsen. — Mø-

E. M. 1954

Fig. 32. Møgeltønder. Detalje af greve Hans Schacks sarkofag (p. 1331).

geltønder kirkes regnskabsbog 1870 ff. — Brev af 9. jan. 1895 til den kgl. regering fra maler Olbers samt akvareller af hvælvingsdetaljer. — Haupts beretning 25. juli 1896 om undersøgelsen af kalkmalerierne i koret. — A. Wilckens' beretning om restaureringen af kalkmalerierne 1898. — Fotografier af kalkmalerierne i koret, optaget under restaureringen af greve Hans Schack. Se i øvrigt arkivalier for Tønder provsti i almindelighed p. 932. — Præsteindberetninger ved V. C. Zoëga 17. maj 1766 og 16. marts 1768 samt Christopher Schultz, udat. [præst 1742—56] (L.A. Åbenrå. Ribe bispearkiv: præsteindb. 1693—1769). — Kirkeklokkecirculære af 1918, besvaret 1922 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen o. 1910, P. Kr. Andersen 1950 (epitaf og loft), Rudolf von Beckerath 1952 (orgel), N. J. Termansen 1954 (forundersøgelse af inventar og epitaf) og Aage Sørensen 1957 (restaurering af det gl. orgelhus og staffing af det nye 1954—56). Undersøgelse og beskrivelse 1954 ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen.

V. Ahlmann: perspektiv af kirken, fra vest. Akvarel (Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger). — Haupt II, 592 ff. — Carsten Petersen: Møgeltønder kirke, i SJyAarb. 1941, p. 26—34.

¹ Acta pontificum danica nr. 3128, 12. okt. 1488; jfr. Carsten Petersen i SJyAarb. 1941, p. 3. En senere tradition nævner S. Clemens (Thomas B. Bang, i Danske Studier 1909, p. 197). ² Danmarks Riges Breve 1. rk. V, nr. 45 (29. april 1214), nr. 60 (senest okt. 1215) og nr. 88 (3. juni 1216). ³ Repertorium nr. 2712 s (III, 834). — Ribe domkapitel havde i slutningen af 1200'rne 40 mrk. i indtægt af Møgeltønder, hvor der i hvert tald siden 1258 forekommer biskoppelig ejendom (J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse. Ribe 1869, I, 593). 1486 skete et mageskifte mellem bisp og domkapitlet, så at Møgeltønder kirke, der hidtil havde ligget under kapitlet, kom til bisp, der til gengæld afstod Janderup kirke, Vester-Horne hrd., Ribe amt (Repertorium nr. 5975, 20. dec. 1486, jfr. Acta pontificum danica nr. 3128). ⁴ 1553 var der strid mellem bisp og amtmand ang. embedets besættelse (Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense II, 1873, p. 564). ⁵ Kronens Skøder II, 110. ⁶ Præsten meddeler (»Jeg foregives«), at hollænderne skal have givet tilbud om at bidrage med en trediedel til spirets genopbyggelse, for at det kunde få den tidligere højde; præsten mente imidlertid ikke, at det var troligt, at man skulde have refuseret dette tilbud, medmindre tårnet ikke ansås stærkt nok til at bære et sådant spir. ⁷ Ifølge præsteindb. 1768 lå retterstedet nær ved kirken, hvor skolehuset og kroen stod nævnte år. ⁸ »Paa Kirkegaarden, som allænisten er

widnnet til Kristen Menigheds Begravelser, forøfves af Svin og Faar stor Forargelse med Godtfolkes Begravelser at omvælte og Jorden at opraade, ... grunden er, at de forsættigt indlades ...» (1694). — 1704 udstedes forbud mod »forargelig og uskikkelig Væsen som med Skyden paa Kirkegaarden og udad Kirkedøre ved Bryllupper og Brudevielser forøves«. (Notits i Carsten Petersens privatarxiv). — Endnu i begyndelsen af det 20. årh. er der blevet skudt på kirkegården, men nu (1911) synes skikken ophørt (kronik).

⁹ I rgsk. for 1700 (udskrift ved godsinspektør Davidsen) opføres: Vore menige sognemænd såvel bolsmænd som kådnere og inderster, forsamlet på kirkegården, samme at indhegne og med store kampesten at aflukke, og som dette værk var såvel tungt som hel farligt, bekom de samtlige samme dag såvel som om aftenen, efter at arbejdet lykkeligt var overstået, med hr. overinspektørens bevilling til vederkvælgelse to tdr. øl (4 rdl.). ¹⁰ I rgsk. 1824 nævnes portene for sidste gang, fra 1832 tales der kun om piller (spåntækte); Lø og Møgeltønder hrdrs. provstearxiv: 1823—74 etc. ¹¹ LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: arkidiakonatets kirkegsk. for Lø og Møgeltønder hrdr. etc. 1554—1700. ¹² LA. Viborg. Ribe bispearkiv: kirkesyn 1788—92. ^{13a} Nærmere oplysning om den nævnte begravelse mangler. ¹³ Regnskabsudskrift ved godsinspektør Davidsen. ¹⁴ LA. Viborg. Ribe bispearkiv: ærkeegn Ægidius Lauritsøns regnskabsbog for kirkerne i Lø hrd. m.v. 1613—20. ¹⁵ 1669 (note 13). ¹⁶ Se note 11, Carsten Petersen p. 28 og LA. Viborg. Ribe bispearkiv: ærkeegn Johs. Olufsen Odenses regnskabsbog 1634—36. ¹⁷ Se under 1805, note 13. ¹⁸ Schackenberg godsarkiv: orgel i Møgeltønder (under året 1865 (?)) — Tegningen til portalen opbevares i Schackenberg godsarkiv. ¹⁹ Meddelt af godsinspektør Davidsen. ²⁰ LA. Åbenrå. Tønder provstearxiv: 1880—1911. Sager vedr. provstesyn. ²¹ Lø og Møgeltønder hrdrs. provstearxiv: 1823—74 etc. ²² Møgeltønder kirkes regnskabsbog 1870 ff. ²³ Schackenberg godsarkiv: pakke vedr. restaureringen 1896—98. ²⁴ Møgeltønder præstearxiv: liber daticus 1765—1872. ²⁵ Se også Helga Stemmann, i Fra Ribe Amt 1921, p. 433 ff. ²⁶ Redegørelsen for kalkmalerierne hviler dels på Wilckens restaureringsberetning 1898, dels på Haupts undersøgelsesberetning 25. juli 1896, samt på brev af 9. jan. 1895 til den kgl. regering fra maler Olbers, fra hvem der også foreligger nogle akvareller med hvælvmotiver. Endvidere findes en del fotografier af stor værdi, optaget af greve Hans Schack under restaureringen; alt i Schackenberg godsarkiv. ²⁷ Afdækket af godsinspektør Davidsen, ifølge egne optegnelser i Schackenberg godsarkiv. ²⁸ Haupt II, 594. ²⁹ Sml. akvarel af maler Olbers; Schackenberg godsarkiv. ³⁰ Sml. P. Kr. Iversen, i SjyAarb. 1943, p. 52. ³¹ Carsten Petersen p. 32. ³² Matthæi: Schnitzaltäre p. 107. Fr. Beckett: Danmarks Kunst II, 1926, p. 181 f. sammenstiller tavlen med Horsens klosterkirkes og henfører begge til »Frørup-mesteren«. ³³ Af V. Thorlacius-Ussing i Danmarks Billedhuggerkunst, 1950, p. 106 tilskrevet samme værksted som Møgeltønder og den nedenævnte Brændekilde-tavle. ³⁴ Sml. Brændekilde-tavlen (Odense amt) knægten der holder fadet for Pilatus. ³⁵ Skabenes lodrette rammestykker er sinket på gering, yderfløjenes vandrette stykker er derimod samlet med slidstap til de lodrette. Bagsidens rammestykker er skråkantprofilerede undtagen midtskabets, der er retkantede; midtskabet er på grund af sin størrelse samlet med to brede tværrevler og fire skrårevler i hjørnerne, alle påbladet med svalehaler. ³⁶ 1898 var alterfløjene hos maler Hampke, Slesvig (note 23). ³⁷ 1691 fik Ole Sørensen murmand betaling fra at nedbryde det gamle alter og reparere gulvet mellem pillerne (note 13). ³⁸ Danmarks Kunst II, 165. ³⁹ Danmarks Billedhuggerkunst, 1950, p. 112, jfr. Horst Appuhn: Gotische Plastik in Schleswig-Holstein, 1955, p. 13. ⁴⁰ Landesamt für Denkmalpflege Schleswig-Holstein: tegninger og indberetn. fra R. Haupt. ⁴¹ LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: Lø hrd. ad reg. 7 caps. 18. 1575—1775. ^{41a} Ifølge notat i godsarkivets eksemplar af Haupt var »tremmerne« først senere indsat (1738). ⁴² Præsten skriver 1766 i sin indberetn.: Kan det ellers regnes som noget mærkværdigt, at døbestenene kan bevare vandet for forrådnelse, da har vores den kraft, thi i mange år er ikke kommet frisk vand deri, og dog er

det så klart den dag i dag, som om det nylig blev gydt deri.⁴³ »Om søndagen, da prædikestolen her ankom med 2de hummel-karrer og ved nogle stærke karle skulde aflæsses, måtte jeg anmode adskillige godtfolk om at afhjælpe den samme, så at den ikke blev beskadiget« (notat 1694, se note 13).⁴⁴ Sml. under Tønder Kristkirke p. 1017 note 33.⁴⁵ Et stolestaderegister fra 1554 opregner 17 kvindestole med ialt 110 navne; med undtagelse af nr. 17, der kun har eet navn, har de andre hver fem—syv (Schackenberg godsarkiv: B 100. Kirkerne før grevskabets erection). — Et stolestaderegister fra 1692 findes i Schackenberg godsarkiv: D. 1, d. 2. Møgeltønder kirkes tiender m.m.⁴⁶ 1691 købtes materiale til nye stoledøre, og 1693 fik maleren betaling for stoledøre, som nylig er gjort, at anstryge. 1696 blev der købt »7 alen træer«, som blev lagt under stolene (note 13).⁴⁷ Kaldt således ifølge en sikkert rigtig tradition, at bønderne her fik en tår brændevin, når de havde afleveret deres tiendekorn, der netop fra dette sted i gangen hejsedes op på loftet gennem en endnu (fra loftet) synlig luge, hvis kanter bærer slidspor fra rebene, der trak sækkene op. — Et brændevinsskab på skibets vestvæg, er antagelig identisk med det »munderingsskab«, der omtales i rgsk. 1707 (note 13).⁴⁸ Peter Kr. Iversen, i SJyAarb. 1942, p. 99 f.⁴⁹ Den i N. Friis: Orgelbygning i Danmark, 1949, p. 110 gengivne tradition m.h.t. orglets herkomst har således ikke kunnet fæstnes, så lidt som andetsteds fremsatte formodninger om, at det skulde være et værk af den store Hamborg-mester Arp Schnitger.⁵⁰ Dokument i pakke 35, Schackenberg godsarkiv, samt i kirkeregnskaberne.⁵¹ Notat i godsarkivets eksemplar af Haupt.⁵² Møgeltønder præstearkiv: 1812—1919 etc.⁵³ Arends II, 95.⁵⁴ J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, Odder 1884, II, 460 f. — Begge malerierne er omtalt i præsteindb. 1768.⁵⁵ Præsteindb. 1768 nævner årstallet 1642 (samtidig med klok-kens anskaffelse) mens godsarkivets eksemplar af Haupt har den tilføjelse, at tavlen skal være fra 1766.⁵⁶ Ifølge et »Reglement om Klockernes brug ved Jordefærder udi Møgeltønder sogn«, der omtaler »Tabellen i Kirken« (Schackenberg godsarkiv).⁵⁷ Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester, 1950, p. 161.⁵⁸ LA. Åbenrå. Tønder provstearkiv: sager vedr. Ballum sogn 1881—1917.⁵⁹ Hele den latinske indskrift med oversættelse gengivet hos H. Weitemeyer, i SJyAarb. 1910, p. 213 f.⁶⁰ Indskriften suppleret efter præsteindb. 1766.⁶¹ Ifølge præsteindb. 1768 var hans enke, Anna Sophie Claudius, f. 15. maj 1716, begravet her 11. nov. 1767.⁶² Arends II, 391.⁶³ Næsten svarende til det som nr. 100 afbildede fra Visby (Tønder-Højer-Lø) i Aage Jørgensen: Danske Gravminder af Smedejern, 1951.⁶⁴ Louis Bobé: Stamtavle over danske Adelslægter, XIII, 1934, 1. del p. 63.⁶⁵ Samtlige reparationer fremgår af kirkeregnskaber og godsarkiv. De fleste af de i tidens løb reparerende orgelbyggere har indridset deres navne eller initialer i en af de store piber i façaden.⁶⁶ Niels Friis: Marcussen & Søn 1806—1956, p. 26.⁶⁷ Begge de nye værker udførtes klangligt — disponeret af lensgreve Hans Schack — og teknisk (mekanisk aktion og sløjfevindlade-system) i stil med det oprindelige orgel fra 1679. Dette kom herved — hvad det var betydeligt nok til i sit anlæg — til at stå som hovedværk i et orgel på ialt 25 stemmer. — Om orglets historie og om udvidelsen, se Niels Friis: Møgeltønder-Orglet, i Dansk Musik Tidsskrift no. 4, 1957, p. 101 ff.